

ชีวิตและผลงานของครูมนตรี คราโมท

(พ.ศ. 2443-2538)

นายมนตรี คราโมท เกิดเมื่อวันอาทิตย์ที่ 17 มิถุนายน พ.ศ. 2443 ปีชวด ที่ตำบลท่าพี่เลี้ยง อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี บิดาชื่อ ยิ้ม มารดาชื่อ ทองอยู่ เดิมท่านชื่อ "บุญธรรม" นามที่นักฟังเพลงไทยรู้จัก คือ "บุญธรรมทும்"

บิดาของท่านรับราชการเป็นตำรวจ ตำแหน่งผู้คุมเครื่องเรือกลไฟของกรมตำรวจ สมัยนั้นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ ผู้เป็นบิดาของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจ ต้องออกตรวจราชการโดยทางเรืออยู่เป็นประจำ เพราะการคมนาคมทางน้ำสะดวกที่สุดในเวลานั้น ด้วยหน้าที่การงานทำให้ทั้งสองท่านมีความผูกพันใกล้ชิดกันมาก ครูมนตรี คราโมท (2514: 141) ได้เขียนเล่าไว้ในหนังสือคึกฤทธิ์ 60 ซึ่งจัดพิมพ์ในงานทำบุญฉลองอายุครบ 5 รอบของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง "สัมพันธ์ภาพ" ความตอนหนึ่งว่า

...บิดาของข้าพเจ้าเป็นผู้มีความรู้ในทางเครื่องจักรกล ได้ทำงานกับบริษัทต่าง ๆ อยู่หลายแห่ง แต่ในที่สุดได้เข้ารับราชการเป็นตำรวจ ตำแหน่งอินยิเนียร์เรือกลไฟชื่อพิชฌแสน เรือพิชฌแสนนี้เป็นเรือของกรมตำรวจ ประจำมณฑลกรุงเก่า ซึ่งแล่นขึ้นล่องติดต่อราชการ ระหว่างจังหวัดอยุธยากับพระนครอยู่เสมอ และถ้าลงมาพระนครเรือพิชฌแสนก็จะจอดประจำอยู่ที่หน้าวังท่านอธิบดีกรมตำรวจ ซึ่งวังนี้ด้านหน้าลงสู่แม่น้ำเจ้าพระยาและด้านหลังติดกำแพงเมือง ถนนพระอาทิตย์ อธิบดีกรมตำรวจสมัยนั้นก็คือ พระองค์เจ้าคำรบ ท่านบิดาของคณาชคึกฤทธิ์นี่เอง ส่วนข้าพเจ้าเวลานั้นอายุประมาณ 17-18 อยู่กรมมหรสพ วังจันทร์ รู้ว่าเรือพิชฌแสนลงมาพระนครเมื่อไร ก็จะรีบไปหาบิดาในเรือ โดยเดินเข้าตรอกเล็ก ๆ หลังตำหนักแล้วจึงเลี้ยวเข้าไปที่หน้าบ้าน เป็นดั่งนี้อยู่เป็นนิตย์

ส่วนผู้ชายเวลานั้นก็คงอายุราว 7-8 ขวบ เวลาข้าพเจ้าเดินผ่านหน้าค้ำหนักไป จะพบเห็นบ้างหรือเปล่านั้นก็ไม่ทราบ เพราะธรรมดาลูกเจ้านายก็มักจะอยู่บนค้ำหนัก ถึง จะลงมาข้างล่างก็คงมีพี่เลี้ยงอุ้มชู ลุงหมื่น (ชายชราผู้หนึ่ง) ซึ่งเคยอยู่กับพระองค์เจ้า ค้ารบมา ก็บอกว่าแกเคยอุ้มผู้ชายเมื่อตอนเล็ก ๆ และรู้จักอินปิเนียร์ยิม เรือพิษณุแสน บิดาข้าพเจ้าดี ข้าพเจ้าก็นึกเอาเองว่าคงจะเคยพบผ่านกันบ้าง แต่เมื่อเห็นเป็นลูก เจ้านายก็คงจะหลีกเลี่ยงไปโดยไม่สนใจ...

จากคำกล่าวข้างต้น แสดงว่า บิดาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับบิดาของครุมนตรี ตราโมท มีความคุ้นเคยและสนิทสนมกันมาช้านาน ครั้นถึงสมัยที่มีการประกาศพระราชบัญญัติขนาน นามสกุล บิดาของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้ประทานนามสกุลให้ว่า "ตราโมท" ซึ่งมี สำเนียงคล้ายกับ "ปราโมช" ของพระองค์ท่าน ดังที่ครุมนตรี ตราโมท ได้เล่าไว้อีกตอนหนึ่งว่า

...เสด็จอธิบดีจะทรงรู้จักหรือประทานความกรุณาแก่บิดาของข้าพเจ้าแค่ไหน ข้าพเจ้า ไม่ทราบ เพราะเวลาที่ข้าพเจ้าไปหาบิดานั้น ไม่เคยพบเสด็จอธิบดีเลย ในเวลานั้น ถึงแม้พระราชบัญญัติขนานนามสกุลได้ประกาศใช้แล้วก็จริง แต่บิดาของข้าพเจ้าก็มิได้มี นามสกุล จะเป็นในตอนไหนก็ไม่ทราบ บรรดาตำรวจเรือพิษณุแสน ซึ่งมีทั้งนายท้าย อินปิเนียร์ ช่างไฟ และอื่น ๆ ได้ขอประทานนามสกุลต่อท่านอธิบดี และเมื่อข้าพเจ้า ไปหาบิดาในครั้งหลังต่อมา บิดาจึงบอกข้าพเจ้าว่า เสด็จอธิบดีประทานนามสกุลให้ แล้วว่า "ตราโมท" ข้าพเจ้าจึงใช้นามสกุลนี้สืบมา

แล้วข้าพเจ้าก็มาคิดเอาเองอีกนั่นแหละว่านามสกุล "ตราโมท" ที่พระองค์เจ้าค้ารบ ประทานนี้ ใกล้เคียงกับนามสกุลของท่านมาก ผิดกันเพียงตัวหน้ากับตัวหลังเท่านั้น ถ้า ฟังเสียงก็แทบจะเหมือนกันทีเดียว ท่านคงจะไปรดหรือประทานพระเมตตาเป็นพิเศษ อย่างใดอย่างหนึ่งแก่บิดาข้าพเจ้าก็ได้ ข้าพเจ้าก็ได้แต่สำนึกในพระคุณอันนี้เป็นอย่างยิ่ง...

ส่วนชื่อ "มนตรี" นั้น หลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ตั้งชื่อให้ ท่านมาเปลี่ยนใหม่ตาม ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่องการตั้งชื่อบุคคลตามเพศหญิงชาย เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2485 ดังที่ครุมนตรี ตราโมท (2525: 5-8) ได้เล่าว่า

...งานวันเกิดอภิตถกรรมศิลปากร วันที่ 11 สิงหาคม ทุก ๆ ปีจะมีงานนี้เป็นประจำ เมื่อวันที่ 11 สิงหาคม รวพ.ศ. 2482 หรือ 2483 ข้าพเจ้าจำไม่ได้ พอการแสดงต่าง ๆ ผ่านไปสัก 3-4 ชุด หลวงวิจิตรวาทการ อภิตถกรรมศิลปากร ก็ส่งกระดาษให้ข้าพเจ้าแผ่นหนึ่งให้อ่านเป็นประกาศที่หน้าเวที ข้าพเจ้าก็นำออกมาอ่านซึ่งประกาศฉบับนั้นเป็นรายชื่อของผู้ที่จะขอเปลี่ยนให้ถูกต้องตามมติของรัฐบาล เรื่องชื่อของบุคคลตามเพศหญิงชาย และหลวงวิจิตรวาทการได้เปลี่ยนให้ตามที่ขอ รายชื่อที่ประกาศเปลี่ยนในคราวนั้น ประมาณ 15-16 ชื่อ ข้าพเจ้าจำได้ไม่กี่คน มีนายฉะอ้อน เนตตะสูตร เป็นนายโฉลก นายเฉลียว เต๋ามูลคดี เป็นนายฉลาต นายทองต๋อ กสิปชื่น เป็นนายโองการ นายพิศมัย แซ่มบาง เป็นนายพิชญ และนายบุญสม เป็นนายอาคม สายาคม ตั้งแต่บัดนั้น ส่วนข้าพเจ้าผู้อ่านซึ่งชื่อบุญธรรมยังคงอยู่ ไม่ยอมเปลี่ยน แต่ในที่สุดก็ต้องเปลี่ยน เมื่อทางการยื่นคำขาด "ผู้ใดไม่เปลี่ยนชื่อให้ถูกต้องไม่ได้รับเงินเดือน" จึงต้องเปลี่ยนเป็นมนตรี เมื่อ พ.ศ. 2485...

2.1 การศึกษา

2.1.1 การศึกษาวิชาสามัญ

ครูมนตรี ตราโมท เริ่มเรียนวิชาสามัญที่โรงเรียนวัดประดู่สาร สมัยครูสาย เขมะพรรค เป็นครูใหญ่ บ้านของท่านสมัยนั้นอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสุพรรณบุรีซึ่งไม่ลึกและไม่กว้างนัก ส่วนโรงเรียนอยู่ฝั่งตรงกันข้าม ท่านนั่งเรือจ้างไปเรียนทุกวัน ท่านเล่าชีวิตในวัยเรียนไว้ตอนหนึ่งว่า (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2527: 58)

...ตอนเป็นเด็กนั้น ผมมุ่งเรียนหนังสือมาก ตั้งใจและชอบชีวิตอยู่อย่างเดียวว่าอยากเป็นครูมาก เพราะเห็นบุคคลิกผู้ที่เป็นครูเราแล้วก็อยากเป็นครูเหลือเกิน ครูสายนี้แหละ ท่านเป็นครูที่เก่งคณิตศาสตร์มาก ตอนนั้นผมก็เรียนคณิตศาสตร์เก่งด้วย ได้ที่ 1 มาตลอด...

อีกตอนหนึ่ง ท่านเล่าว่า (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2527: 60-61)

... ที่จริงแล้ว ผมชอบแต่งโคลงมาตั้งแต่เรียนอยู่สุพรรณแล้ว เพราะตอนนั้นครูฉัตร ท่านเป็นลูกเขยของขุนปริษา ครูใหญ่โรงเรียนปริษาพิทยากร เวลาท่านมาสอน ท่านจะยกโคลงกระทู้บทนั้นเป็นประจำจนผมจำได้ แต่ว่าตอนหลังนี้จำได้เพียงบาทเดียว คือ ที่ว่า "ตัว เตี้ย อุ่ม ค่อม" บาทแรกว่า "ตัว เราเงาโตน้อย ปัญญา"...

จากเรื่องที่ท่านเล่ามานั้น แสดงให้เห็นว่า เมื่อเยาว์วัย ท่านเป็นเด็กที่เรียนดีมาก และมีใจรักในด้านการประพันธ์ตั้งแต่เด็ก ส่งผลให้ท่านได้สร้างผลงานด้านการประพันธ์ไว้เป็นอันมากและได้รับรางวัลมากมาย ที่สำคัญคือ ท่านมีโอกาสได้พบเห็นครูที่ดีอันเป็นแบบอย่าง จนเกิดความประทับใจในชีวิตของการเป็นครู ท่านจึงตั้งเจตนารมณ์ที่จะเป็นครูให้ได้ในอนาคต

สมัยนั้นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงของจังหวัดสุพรรณบุรีมีอยู่ 2 โรงเรียน คือ โรงเรียนวัดประตูลำ และโรงเรียนปริษาพิทยากร ซึ่งขุนปริษานุศาสน์ (ปลื้ม ชรรमारมภ์) เป็นผู้สร้างเมื่อพ.ศ. 2441 และเมื่อขุนโกศลเศรษฐ์ (อ่อน) ซึ่งเป็นครูใหญ่โรงเรียนปริษาพิทยากรถึงแก่กรรมลงในปีพ.ศ. 2453 ทางราชการได้รวมโรงเรียนวัดประตูลำเข้ากับโรงเรียนปริษาพิทยากร ให้ครูสาย เขมะพรรค เป็นอาจารย์ใหญ่ กำหนดฐานะเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดสุพรรณบุรี ครูมนตรี ตราโมท ได้มาเรียนที่โรงเรียนปริษาพิทยากร จนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 อันเป็นชั้นสูงสุดของจังหวัด (พลาสุประดิษฐ์, 2527: 143)

2.1.2 การศึกษาวิชาดนตรี

ในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ดนตรีไทยมีบทบาทต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนไทยอยู่เป็นอันมาก ดนตรีแบบตะวันตกก็ยังไม่เข้ามามีอิทธิพลนัก การจัดงานพิธีต่าง ๆ ไม่ว่าจะใดจะต้องมีปี่พาทย์บรรเลงเสมอ ตามวัดก็นิยมตั้งวงปี่พาทย์ประจำวัดขึ้น เช่นเดียวกับวัดสุวรณภูมิ (วัดใหม่) ซึ่งเป็นวัดอยู่ใกล้บ้านของครูมนตรี ตราโมท พระครูวินยานุโยค (ลี) เจ้าอาวาส ผู้มีศักดิ์เป็นตาของครูมนตรี ตราโมท ได้สร้างวงปี่พาทย์จนมีชื่อเสียงในจังหวัดสุพรรณบุรี มีครูอ่ำเป็นครูประจำวง เมื่อครูอ่ำถึงแก่กรรม ครูสมบุญ นกนึ่ง ผู้เป็นศิษย์ครูอ่ำได้เป็นผู้สอนต่อมา ครูมนตรี ตราโมท ได้เล่าถึงเหตุที่ท่านได้เป็นนักดนตรีไทยโดยไม่ได้ตั้งใจว่า (ปริชยานันท์ สงค์รอด, 2534: 65)

...บ้านผมอยู่ติดกับวงปีพาทย์ อยู่ใกล้กับวัดสุวรรณภูมิ เดิมเขาเรียกว่าวัดใหม่ ในวัดนั้น มีวงปีพาทย์ ซึ่งถือว่าเป็นวงสำคัญของจังหวัดสุพรรณบุรี ในยุคนั้น เขาฝึกซ้อม เขา ต่อเพลง เรานอนอยู่บ้านก็ได้ยินเสียงเพลง เวลาเดินไปโรงเรียน เขาท่อง เขา ต่อเพลง เขาตี เราเดินผ่านทุกวันได้ยินตลอดเวลา จนกระทั่งถึงจำเพลงอะไร ๆ ของเขาได้ บางเวลาระหว่างที่ยังอยู่ในโรงเรียน เป็นเด็กอยู่ บางที่เขามีงานอะไรกัน ผมยังไปช่วยเขาน้องเล็ก ตีทุ้มเหล็กอะไรนี่ ก็เขาวงกับเขาได้ทั้ง ๆ ที่ยังไม่ได้อัด เลยตอนนั้น ก็นับว่าเริ่มผูกพันกันมาตั้งแต่บัดนั้น ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ตั้งใจเลยว่าจะหัดดนตรีไทย แต่การศึกษาชั้นเรียนในสมัยนั้น ราวปี 2450 นั้น ขึ้นสูงสุดแค่มัธยม 3 จบแล้วจะมา เรียนกรุงเทพฯ เพื่อยุโรครักษาไข้เจ็บมันมารบกวน เจ็บออก ๆ แอด ๆ ตลอดปี เลยไม่ได้มาเรียนกรุงเทพฯ ทำให้ว่างอยู่ ครูที่วัดใหม่เห็นว่างอยู่ ก็เลยมาชวนไป หัดพิณพาทย์ ผมเห็นอยู่ว่าง ๆ ก็เลยไปหัดกับท่าน พอหัดไปแล้ว มันก็เลยติด ก็เลย เอาจริงเอาจังขึ้นมา...

จะเห็นได้ว่า คนสมัยก่อนโดยทั่วไปมีโอกาสได้ยินได้ฟังปีพาทย์บรรเลงอยู่เป็น เนืองนิจ ได้เรียนรู้วัฒนธรรมทางดนตรีจนซึมซับเข้าไปในจิตใจตั้งแต่ยังเด็ก สิ่งแวดล้อมนี้มีส่วน สำคัญอย่างยิ่งที่หล่อหลอมให้ครูมนตรี ตราโมท มีใจรักในดนตรีไทยโดยไม่รู้ตัว และทำให้ท่าน เรียนรู้ทางดนตรีได้อย่างคล่องแคล่วรวดเร็ว หลังจากที่ท่านเรียนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 และ เตรียมจะไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ แต่เพราะสุขภาพไม่อำนวย จึงไม่ได้ไปเรียนสมความตั้งใจ เป็น เหตุให้หันมาสู่วงการดนตรีเต็มตัว ครูสมบุญ นักร้อง ได้ชวนมาหัดปีพาทย์อย่างจริงจังตามแบบแผน เป็นเวลา 2 ปี โดยเริ่มเรียนตั้งแต่ฆ้องวงใหญ่จนมีความชำนาญพอควร และสามารถเล่นเครื่องตี อื่น ๆ ได้ด้วย เช่น ระนาด ฆ้องวงเล็ก เป็นต้น

ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 ท่านได้ไปศึกษาต่อกับครูสมบุญ สมสุวรรณ ที่ตำบล บางกะพ้อม อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดสุรินทร์ เนื่องจากสมัยนั้นถือกันว่าวิชาการดนตรีปีพาทย์ นอกจากที่สุพรรณบุรีแล้ว ก็มีที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาแห่งหนึ่ง และจังหวัดสุรินทร์หรือ เรียกกันว่าบางช้างอีกแห่งหนึ่ง (ปัญญา นิคมสุวรรณ, 2525: 89) เพลงสองชั้นอมตะหลายเพลง เป็นผลงานของชาวบางช้าง เช่น บั๊กลั้ง แยกมอญบางช้าง เป็นต้น ที่บ้านของครูสมบุญ สมสุวรรณ นั้น มีทั้งปีพาทย์และแตรวง ครูมนตรี ตราโมท ได้ฝึกระนาดเอก ฆ้องวงใหญ่ และคลาริเน็ต

รวมทั้งเรียนรู้วิธีแต่งเพลงไทย นอกจากนี้ยังมีโอกาสได้รับความรู้จากนักดนตรีรุ่นใหญ่กว่าที่มีชื่อเสียงสมัยนั้นหลายคน เช่น นายโต นักฆ้องที่มีชื่อเสียงมาก ซึ่งต่อมาก็มาอยู่ที่วังบางขุนพรหม นายเลิศ นักระนาดทุ้มฝีมือเยี่ยม และนายม้วน ซึ่งต่อมาก็มาอยู่ที่วังบูรพาภิรมย์ (กองบรรณาธิการ ศิลปวัฒนธรรม, 2527: 61) ที่สมุทรสงครามนี้ท่านได้ฝึกซ้อมดนตรีด้วยความอดทนและมีความตั้งใจจริงเป็นเวลาประมาณ 2 ปีเศษ จนเกิดความชำนาญพอสมควร จากนั้นท่านตั้งใจจะมาหาครูดนตรีเรียนต่อไปอีกเพื่อความก้าวหน้าของตนเอง จึงได้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ไปพักอาศัยที่บ้านน้ำใสสะใภ้ของท่านมีญาติรับราชการ ชื่อ หลวงภัณฑารักษ์พิทักษ์ ซึ่งได้แนะนำให้พบกับขุนวิจิตรนันทนาการ (ใหญ่ มลิณฑวณิช) ทั้งสองท่านเห็นว่า ควรจะไปรับราชการที่กรมมหรสพ (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พูนพิศ อมาตยกุล, 2531: 9)

2.2 ชีวิตการรับราชการในกรมมหรสพ

ในปีพ.ศ. 2460 ขณะนั้นครูมนตรี ตราโมท มีอายุ 17 ปีเต็ม ได้เข้ามารับราชการในกรมพิณพาทย์หลวง ซึ่งขึ้นกับกรมมหรสพ กรมมหาดเล็ก ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การแบ่งหน่วยราชการในสมัยนั้นเรียกว่ากรมทั้งหมด แต่มีฐานะต่างกันเป็นสามชั้น กรมแรก คือ กรมมหาดเล็ก เทียบได้กับกระทรวง หัวหน้ากรมชั้นกระทรวงเรียกว่าผู้สำเร็จราชการ ลงมาอีกชั้นคือ กรมมหรสพ เทียบเท่ากับกรมในปัจจุบัน หัวหน้ากรมชั้นนี้เรียกว่าผู้บัญชาการ แต่บางกรมเรียกอธิบดี เช่น กรมชวาที่เป็นต้น ต่อลงมาอีกชั้นเทียบเท่ากับกอง เช่น กรมพิณพาทย์หลวง กรมโขนหลวง เป็นต้น หัวหน้ากรมชั้นกองเรียกว่าเจ้ากรม (มนตรี ตราโมท, 2533: 18)

การสมัครเข้าไปอยู่ในกรมมหรสพนั้น หลวงภัณฑารักษ์พิทักษ์ กับขุนวิจิตรนันทนาการ (ใหญ่ มลิณฑวณิช) เป็นผู้นำครูมนตรี ตราโมท เข้าฝากตัวพร้อมทั้งเซ็นชื่อรับรอง โดยไม่ต้องเสียค่าสมัคร ท่านจึงได้เข้าไปอยู่ในวังจันทร์เกษม หรือเรียกกันทั่วไปว่า วังจันทร์ ตั้งแต่นั้นมา และได้รับพระราชทานเงินเดือนเริ่มแรกเดือนละ 8 บาท (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พูนพิศ อมาตยกุล, 2531: 9)

ด้วยเหตุที่ศิลปินต่าง ๆ ที่มีฝีมือเยี่ยมระดับครูบาอาจารย์ในสมัยนั้นส่วนมากจะอยู่ได้ด้วยพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงรู้จักอุปถัมภ์ไว้ หรือไม่ก็เข้ามาสมัครเอง ฉะนั้นศิลปินที่มีชื่อเสียงมักจะมาร่วมกันอยู่ในราชสำนักเป็นอันมากมาแต่โบราณ การที่ครูมนตรี ตราโมท สามารถเข้ามารับ

ราชการในกรมพิพาทย์หลวง กรมมหรสพ อันเป็นแหล่งรวมศิลปินผู้ทรงความรู้ทั้งหลาย จึงเป็น
ประจักษ์พยานด้านฝีมือและความสามารถเฉพาะตัวของท่านในสมัยยังเยาว์ได้อย่างดี

ครุมนตรี ตราโมท (2515: คำนำ) ได้เล่าเหตุการณ์ชีวิตในช่วงนี้ไว้ในหนังสือชื่อ
หลายรส ซึ่งจัดพิมพ์ในงานวันเกิดครบ 72 ปี ของท่าน ความตอนหนึ่งว่า

...ข้าพเจ้าเป็นข้าราชการมหรสพมาตั้งแต่อายุ 17 ปี กินอยู่หลับนอนและปฏิบัติราชการ
อยู่ในวังจันทร์ วังจันทร์ก็คืออาณาเขตที่เป็นคุรุสภากับกระทรวงศึกษาธิการในปัจจุบันนี้
แต่บรรดาผู้ที่อยู่วังจันทร์สมัยนั้นเรียกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนที่เป็นคุรุสภาเป็นที่ตั้ง
กรมบัญชาการ กรมช่างมหาดเล็ก กรมพิพาทย์หลวง คลังเครื่องโขน กองรักษา
สถานที่ โรงครัว โรงอาหาร และรอบ ๆ มีห้องสำหรับนักเรียนพรานหลวง ร.อ.
หัก เรียกว่า วังจันทร์ ส่วนที่เป็นกระทรวงศึกษาธิการ เป็นที่ตั้งที่ทำการกองกลาง
เสื่อป่าพรานหลวง ร.อ. โรงพยาบาล และบ้านพักนายแพทย์ เรียกว่า สวนจันทร์
ระหว่างกลางของส่วนทั้งสอง มีคลองเม่งเส็ง (ออกคลองผดุงกรุงเกษม) ผ่าน และ
มีถนนขนานกับคลองทั้งสองฝั่ง บนฝั่งคลองด้านสวนจันทร์ ชื่อถนนทับทิมใต้ บนฝั่งคลอง
ด้านวังจันทร์ ชื่อถนนสี่มือไม้ ตรงปากคลองเม่งเส็งที่ออกผดุงกรุงเกษมนั้น มีสะพาน
ข้ามเชื่อมถนนลูกหลวงให้ต่อกัน ชื่อสะพาน "อัจฉรพรต" ที่สะพานนี้เป็นสถานที่ปล่อย
อารมณ์อย่างดีของข้าพเจ้า เวลาเย็น ถ้าไม่มีกิจธุระใด ๆ ก็มักจะมายืนฟังราว
สะพาน ดูเรือไปมาค้าขาย แจว พาย ถ่อ อยู่ไม่ขาด ถ้าเป็นเวลาที่แดดยังร้อน ก็มักจะ
ลงไปนั่งที่เชิงสะพาน ตรงโคนต้นยางพาราซึ่งมีรากโค้งคดขึ้นมาเป็นที่นั่งอย่างสบาย
ต้นยางพารานี้ปลูกเรียงทั้งสองฝั่งคลองผดุงกรุงเกษม แต่ข้าพเจ้าก็พอใจนั่งแต่ต้นที่
เชิงสะพานอัจฉรพรตนี้เท่านั้น เพราะเป็นปากคลองเม่งเส็ง เป็น 3 แยกของคลอง...

ชีวิตครุมนตรี ตราโมท ในวังจันทร์เกษม กรมมหรสพนี้ เป็นช่วงชีวิตที่ท่านมีความสุขมาก
และมีโอกาสศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมทั้งวิชาสามัญและการดนตรี โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจาก
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างหาที่สุดมิได้ แม้ยามที่ท่านเจ็บป่วย ในกรมมหาดเล็ก
ก็มีโรงพยาบาลซึ่งรักษาฟรีเฉพาะคนในกรมเท่านั้น ช่วงนี้ท่านสุขภาพไม่ตึงนัก เจ็บป่วยอยู่เสมอ

จึงคุ้นเคยกับแพทย์ตึ๊งแพทย์ให้หีบยาเอง และท่านเคยป่วยเป็นปอดบวมถึง 3 ครั้ง แพทย์ท่านนั้นก็คือ หลวงวิวัฒน์สรรพคุณ (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2527: 62)

ในกรมมหรสพนี้ ยังมีโรงเรียนสำหรับให้ผู้ที่เบาวิทย์ได้ศึกษาวิชาสามัญตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ พร้อมกับศึกษาศิลปะหรือดนตรีด้วย ชื่อว่า โรงเรียนพรานหลวง ในพระบรมราชูปถัมภ์ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งอยู่ในบริเวณสวนมิสกวัน การเรียนวิชาศิลปะบางสมัยใช้เวลาเรียนทั้งวัน เช่น วันจันทร์ให้เรียนศิลปะ ไม่ต้องเรียนวิชาสามัญเลย วันอื่น ๆ เรียนวิชาสามัญ ปกติการเรียนศิลปะจะต้องไปเรียนที่กรมซึ่งเป็นเจ้าของวิชานั้น ๆ อย่างพวกเรียนละคร โขน ก็ไปเรียนที่กรมโขนหลวง พวกเรียนดนตรีก็ไปเรียนที่กรมพิณพาทย์หลวง ข้าราชการในกรมนั้น ๆ เป็นครูสอน พวกดนตรีฝรั่งก็ไปเรียนที่กองเครื่องสายฝรั่งหลวง (กองเครื่องสายฝรั่งหลวงยังไม่ได้เป็นกรม เพราะถือว่าตั้งภายหลัง เป็นส่วนหนึ่งของกรมพิณพาทย์หลวง) บางสมัยก็เรียนศิลปะครึ่งวัน คือ ตอนเช้าเรียนวิชาสามัญ ตอนบ่ายเรียนศิลปะ (มนตรี ตราโมท, 2533: 18)

เมื่อแรกเข้าไปอยู่ในวังจันทร์ ครุมนตรี ตราโมท ได้คุ้นเคยกับนายจ่าง แสงดาวเด่น ซึ่งเป็นคนจะเข้แต่ไม่แม่นจังหวะ ท่านไปช่วยตีฉิ่ง ตีกลอง คุ่มจังหวะให้อยู่เสมอ นายจ่าง แสงดาวเด่น มีศิษย์มาต่อจะเข้ด้วยชื่อหลวงวิเศษธีรกาญจน์ ซึ่งเป็นครูสอนอยู่โรงเรียนพรานหลวง และท่านผู้นี้เป็นผู้พาครุมนตรี ตราโมท ไปพบหลวงนนท์ภักดีพลาณสิทธิ์ เพื่อให้เข้าเรียนที่โรงเรียนพรานหลวง (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พูนพิศ อมาตยกุล, 2531: 10) ครุมนตรี ตราโมท ได้เล่าถึงชีวิตนักเรียนช่วงนี้ว่า (กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2527: 62)

...ครูที่นั่นมาถามว่า เป็นนักเรียนพรานหลวงหรือเปล่า ผมก็บอกว่าเปล่า แล้วท่านก็พาไปสมัครเรียนที่โรงเรียนพรานหลวง และแทนที่ท่านจะให้ต่อชั้น 4 ท่านพาไปชั้น 6 เลย แล้วผมก็สอบได้ในปีเดียว เรียกว่าเป็นนักเรียนเรียนลัดคนแรกก็ได้ เพราะเรื่องเรียนลัดนี้เพิ่งจะมาเริ่มสมัยครูเพทาย อมาตยกุล นี้เอง ครูท่านนั้นชื่อ หลวงวิเศษธีรกาญจน์ หรือครูเทียน ธีรวชิษฐ์ นั้นเอง...

การที่ท่านได้เป็นนักเรียนเรียนลัดคนแรก และสามารถเรียนเพียงปีเดียวก็สำเร็จชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 ได้ แสดงว่านอกจากท่านจะ "เก่ง" ทางดนตรีแล้ว ยัง "เก่ง" ทางด้านวิชา

สามัญอีกด้วย ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สำคัญมากในการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมจนทำให้ท่านแตกฉานในวิชาการหลายด้าน อาจกล่าวได้ว่า ท่านได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานมาอย่างดี ท่านจึงแตกต่างจากนักดนตรีอื่น ๆ ในสมัยนั้น ซึ่งมักจะต่อบความรู้สามัญเป็นส่วนมาก

ด้านวิชาดนตรีนั้น พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นเจ้ากรมพิณพาทย์หลวง กรมมหรสพ เมื่อครุมนตรี ตราโมท เข้ามาบริหารราชการใหม่ ๆ ได้รู้จักใกล้ชิดกับนักดนตรีฝีมือเอกรุ่นใหญ่ภายในกรมหลายท่าน ซึ่งล้วนแต่เป็นศิษย์ของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) มาก่อน เช่น

พระระดับดุริยกิจ (แหยม วิฉิน)	กลอง
พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต)	ระนาดเอก, ขลุ่ย
พระพิณบรรเลงราช (แยม ประสานศัพท์)	ปี่, กลอง
พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน)	ระนาดทุ้ม, กลอง
พระสรรเพลงสรวง (บัว กมลวาทิน)	ปี่, ขลุ่ย
หลวงหวงสำเนียงร้อบ (นาค วัฒนวาทิน)	ระนาดทุ้ม
หลวงสร้อยสำเนียงสนธ์ (เพิ่ม วัฒนวาทิน)	ม้องวงใหญ่
หลวงบำรุงจิตรเจริญ (ชูป สาครวีลย์)	ม้องวงใหญ่
หลวงชาญเชิงระนาด (เงิน พลารักษ์)	ระนาดเอก
หลวงไพเราะเสียงซอ (อุ่น ดุริยะชีวิน)	ซอด้วง ซออู้
หลวงว่องจะเข้รับ (โต กมลวาทิน)	จะเข้
หลวงเสียงเสนาะกรรณ (พัน มุกตวาทย์)	นักร้อง

ท่านเหล่านี้จะเรียกครุมนตรี ตราโมท ไปต่อเพลงโดยไม่ได้มีการกำหนดว่าใครจะต้องอยู่ในความดูแลของใครโดยเฉพาะ เช่น หลวงบำรุงจิตรเจริญ (ชูป สาครวีลย์) ต่อม้องวงใหญ่ หลวงชาญเชิงระนาด (เงิน พลารักษ์) ต่อระนาดเอก พระพาทย์บรรเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) ต่อระนาดทุ้ม พระพิณบรรเลงราช (แยม ประสานศัพท์) สอนกลองแขก สิ่ง que ทุกคนจำเป็นต้องเรียน คือ กลองแขกกับปี่ชวา เพราะสมัยนั้นงานพระราชพิธีจะต้องมีวงดนตรี 2 วงเสมอ คือ วงพิณพาทย์ธรรมดาววงหนึ่ง และวงกลองแขกปี่ชวาอีกวงหนึ่ง ไปคู่กัน ใช้กลอง 2 ปี 1 (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พุทธิศ อมาตยกุล, 2531: 9) ต่อมาครุมนตรี ตราโมท ก็ได้รู้จักครูที่มี

ชื่อเสียงหลายท่านซึ่งอยู่นอกกรมมหรสพ เช่น จางวางทั่ว พาทยโกศล แห่งวงวังบางขุนพรหม ซึ่งเป็นคนมั่งมีชื่อ ครูเหลือ วัฒนวาทีน แห่งวงวังสวนกุหลาบซึ่งเป็นคนระนาดทุ้มฝีมือดี เป็นต้น และยังได้ร่วมบรรเลงปี่พาทย์กับคณะต่างๆ ตลอดจนวงของหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) แห่งวงบูรพาภิรมย์ ซึ่งเป็นคนระนาดฝีมือเยี่ยมและแต่งเพลงได้รวดเร็วไพเราะยิ่ง นับว่าครูมนตรี ตราโมท โชคดีอย่างมากที่มีโอกาสพบครูที่ล้วนแต่มีฝีมือเลิศทั้งภายในและภายนอกกรมพิณพาทย์หลวง กรมมหรสพ ท่านจึงได้เรียนรู้และสั่งสมศิลปวิทยาการขึ้นสูงอย่างเต็มที่

การฝึกซ้อมเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นมากของการเรียนดนตรีไทย ยิ่งได้กัลยาณมิตรที่ดีก็จะช่วยส่งเสริมให้ก้าวหน้าและเกิดความชำนาญยิ่งขึ้น ผู้ที่ฝึกหัดมืองวงใหญ่และอยู่ประจำในวังจันทร์ มีอยู่ด้วยกัน 3 คน คือ หลวงสร้อยสำเนียงสนธิ (เพิ่ม วัฒนวาทีน) นายกอง เจตนาวัต และ ครูมนตรี ตราโมท เหตุการณ์ประจำวัน คือ เมื่อถึงเวลาประมาณ 5.00 น. ทั้ง 3 คน มักจะมาพบกันในกรมพิณพาทย์หลวงและท่องเพลงเดี่ยวมืองวงไปจนเกือบ 7.00 น. จึงจะอาบน้ำแต่งตัวและรับประทานอาหารเช้า (ปัญญา นิตยสุวรณ, 2525: 90) แสดงว่า ครูมนตรี ตราโมท มีกัลยาณมิตรที่ดี ตั้งใจจริงในการพัฒนาฝึกฝนทักษะอย่างมีศิลปวินัย ซึ่งเป็นหนทางนำไปสู่ความสำเร็จในวิชาชีพอย่างงดงาม

โดยปกติในกรมพิณพาทย์หลวงนั้น ผู้ที่ไม่ติดราชการอื่น ก็จะเข้าซ้อมเพลงต่าง ๆ กันตลอดทั้งวัน ได้แบ่งรุ่นเป็นวงเข้าฝึกซ้อม วงรุ่นใหญ่เป็นวงข้าหลวงเดิม* และวงพิเศษ วงรุ่นกลาง นักดนตรีมีอายุประมาณ 19-20 ปีขึ้นไป ส่วนวงรุ่นเล็ก นักดนตรีมีอายุน้อยกว่า 19 ปี ซึ่งมี

* วงข้าหลวงเดิม เป็นกลุ่มนักดนตรีที่เข้ามาถวายตัวตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งยังมีได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ส่วนใหญ่จะเป็นนักดนตรีในสังกัดคณะปี่พาทย์วัดน้อยทองอยู่ที่เข้าถวายตัวเป็นปี่พาทย์มหาดเล็ก เช่น พระประดัดคุริยกิจ (แหยม วิณ) พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) เป็นต้น ท่านเหล่านี้จึงรับราชการมายาวนาน ตั้งแต่พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ยังมิได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ หรือยังเป็น "ครูแปลก" อยู่ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 8 จึงได้เป็นข้าราชการในสังกัดกรมพิณพาทย์หลวง กรมมหรสพ เรียกกันว่า "ข้าหลวงเดิม" (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พงศิลป์ อรุณรัตน์, 2537: 171)

มีนายเฉลิม บัวทั้ง (อายุ 15 ปี) เป็นคนระนาดเอก ครูมนตรี ตราโมท อยู่ในวงรุ่มกลาง แต่มักจะเข้าไปเสริมในวงรุ่มอื่นอยู่เสมอ ในวงรุ่มเล็กนี้ยังหานักดนตรีในวัยเดียวกันได้ไม่ครบวง จึงต้องเอานักดนตรีในวงรุ่มกลางมาเสริมหลายคน โดย พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) จัดให้ครูมนตรี ตราโมท เป็นผู้ตีระนาดทุ้ม และนายพริ้ง ดนตรีรส เป็นผู้ตีสองหน้า (มนตรี ตราโมท, 2533: 7) การฝึกหัดตีระนาดทุ้มนั้น พระบาทย์บรมเลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) เป็นผู้สอนในขั้นต้น และพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นผู้สอนในภายหลัง จะเห็นได้ชัดว่า สภาพแวดล้อมภายในกรมมหรสพช่วยส่งเสริมให้ครูมนตรี ตราโมท ได้เรียนรู้ดนตรีไทยอย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง ท่านพอใจมากที่ได้รับการฝึกสอนอย่างใกล้ชิดจากครูผู้ทรงความรู้ทั้งหลาย และท่านได้ฝึกฝนตนเองด้วยความมานะพยายามอยู่ตลอดเวลาจนฝีมือก้าวหน้าขึ้นมาเป็นลำดับ สามารถเล่นได้ทั้งวงรุ่มใหญ่และวงรุ่มเล็กตลอดมาจนถึงรัชกาลที่ 6

กรมพิณพาทย์หลวงในกรมมหรสพ ซึ่งพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมและเป็นครูใหญ่นั้น เป็นที่รวมดนตรีไทยทั้งปี่พาทย์ เครื่องสาย และมโหรี โดยเฉพาะปี่พาทย์แบ่งวงไว้บรรเลงประกอบงานพระราชพิธี 4 วง กับวงพิเศษสำหรับบรรเลงเป็นเอกเทศ หรือประกอบโขนละครถวาย หรือโดยเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองต่าง ๆ อีกวงหนึ่ง ข้าราชการที่ประจำในวงนี้ ส่วนมากเป็นข้าหลวงเดิมหรือที่คัดเลือกไว้เป็นพิเศษ จึงเรียกกันในเวลานั้นว่า "วงข้าหลวงเดิม" หรือ "วงตามเสด็จ" โดยมากใช้คำว่า วงข้าหลวงเดิม พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) เป็นผู้ควบคุมวงเองทุกโอกาส ปี่พาทย์วงนี้เป็นที่โปรดปรานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของผู้ฟังทั่วไป (มนตรี ตราโมท, 2538: 105) ครูมนตรี ตราโมท ก็ได้รับคัดเลือกให้เป็นนักดนตรีประจำวงข้าหลวงเดิมนี่ด้วย ถือได้ว่าท่านเป็นศิลปินอาชีพที่ประสบความสำเร็จในวิชาชีพ เพราะมีนักดนตรีจำนวนมากนักที่จะมีโอกาสสูงสุดเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงสติปัญญา ความเฉลียวฉลาด ความจำที่เป็นเลิศ และความสามารถทางด้านดนตรีในระดับสูงของท่านเป็นอย่างดี

ในปลายรัชกาลที่ 6 ครูมนตรี ตราโมท ได้ทำหน้าที่ตีระนาดทุ้มแทนในเวลาที่ยุทธพรหมวงษ์ (นาค วัฒนวาทิน) หรือหลวงสร้อยสำเนียงสนธิ (เพิ่ม วัฒนวาทิน) ลาราชการ บังคองปลาย ๆ รัชกาล ท่านได้ตามเสด็จไปบรรเลงทุกคืน เพราะในตอนกลางคืน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยเสร็จ จะทรงละครปริศนา* (dumb crambo) เสมอ การเล่นละครปริศนานี้ไม่แน่ว่าจะเป็นการเล่นอย่างไร นักดนตรีต้องพร้อมเสมอ อาจจะ เป็นลิเก ละครนอก ละครใน โขน อะไรก็ได้แล้วแต่จะเรียก (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พูนพิศ อนาคตกุล, 2531: 11) โดยมีพระยาประสานดุริยศัพท์เป็นผู้ควบคุมวงปี่พาทย์วงข้าหลวงเดิมนี้ อย่างใกล้ชิด จึงเป็นโอกาสที่ครุมนตรี ตราโมท ได้แสดงออกทางด้านดนตรีอย่างเต็มที่ตามที่ได้ เล่าเรียนฝึกซ้อมมาจนชำนาญ ประการที่สำคัญมากคือ ท่านได้สั่งสมความรู้และเพิ่มพูนประสบการณ์ ต่าง ๆ เป็นอันมาก ทั้งระเบียบแบบแผนจารีตประเพณี วัฒนธรรมดั้งเดิมในราชสำนัก และ วัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นโดยได้รับอิทธิพลจากอารยธรรมตะวันตก เช่น ละครปริศนา ละครพูดตาม แบบตะวันตก ละครสังคีตซึ่งเป็นละครที่มีการพูดและร้องเป็นการดำเนินเรื่อง เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ เป็นต้นทางแห่งการคิดสร้างสรรค์ผลงานอันมากมายและประมาธค่ามิได้ของครุมนตรี ตราโมท จึง กล่าวได้ว่า การเป็นนักดนตรีในวงข้าหลวงเดิมหรือวงตามเสด็จนี้เป็นการเปิดโลกทัศน์ที่กว้างไกล ให้แก่ท่านทั้งทางด้านศิลปศึกษาและทางด้านสังคม

* ละครปริศนา นัยว่าเป็นการเล่นโบราณของอังกฤษ วิธีเล่นก็คือ แบ่งคนออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเล่นในคืนแรก กลุ่มที่ 2 เล่นในคืนที่ 2 ถ้ากลุ่มแรกเล่น กลุ่มที่ 2 เป็นผู้ทาย ขึ้นต้นจะต้องคิดสุภาษิตหรือข้อความใดที่เป็นวลีหรือประโยคที่จะให้ทายนั้นมาเป็นตัวตั้งไว้ก่อน แล้ว ปิดเป็นความลับ สมมติเราจะเล่นคำปริศนานั้นว่า "น้ำน้อยแพ้ไฟ" ก็แบ่งไว้ 4 พยางค์ เริ่มแสดง คำว่า "น้ำ" ก่อน เช่น เล่นโขน ตอนกุมภกรรฆทนต์น้ำ พอบจบตอนก็บอกไว้ว่า หมดไปหนึ่งพยางค์ แรกแล้ว ต่อไปขึ้นพยางค์ที่ 2 คำว่า "น้อย" ก็อาจจะเล่นลิเกเรื่อง พญาน้อยชมตลาด พอบจบลิเก ก็ออกมาบอกหน้าโรงว่า จบพยางค์ที่ 2 แล้วเริ่มพยางค์ที่ 3 ต่อไป คือคำว่า "แพ้" สมมติว่า เล่นจิว ตอนโจโฉแตกทัพเรือ แล้วก็มาเล่นพยางค์ที่ 4 คือคำว่า "ไฟ" เล่นเรื่องรามเกียรติ์ ตอนเสียดาลุยไฟ พอบจบครบ 4 พยางค์แล้วก็บอกว่าครบแล้ว ถ้ายังทายไม่ได้ ต้องเล่นละครพูด ปิดท้าย ให้มีความหมายครบ 4 พยางค์ว่าน้ำน้อยแพ้ไฟ ให้เป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมา ตรงนี้ยาก เพราะเป็นละครพูด เสร็จแล้วจึงทายกัน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงชมวด ท้ายด้วยละครพูดนักสืบทุกครั้ง มีตัวเอก คือ วิลสันกับขวัชเป็นตัวนำ ช่อนเจื่องง่าไว้มีคติมาก (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน พูนพิศ อนาคตกุล, 2531: 12-13)

ครุมนตรี ตราโมท ยังได้ทำหน้าที่ถวายการรับใช้หลายฐานะด้วยกันคือ เป็นมหาดเล็กหลวง เป็นเสื่อป่าพรานหลวง ซึ่งต้องตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในการซ้อมรบเสื่อป่า ณ พระราชวังสนามจันทร์ จากคำบอกเล่าของครุมนตรี ตราโมท (อ้างถึงในปกรณ์ รอดช้างเผื่อน, 2531: 17-18) ทำให้ได้ทราบว่า การซ้อมรบมีกำหนดครั้งละหลาย ๆ วัน ในยามพักผ่อนจากการซ้อมรบ มักมีการแข่งขันกีฬาต่าง ๆ เช่น ฟุตบอล หรือการวิ่งแข่งกรีฑาต่าง ๆ และยังได้คิดจัดการวิ่งแข่งบรรเลงดนตรีไทย การวิ่งแข่งขันร้องเพลงไทย ขึ้นแท่นกระหว่างการแข่งขันกีฬาต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย เช่น ช่วงพักครึ่งเวลา เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความสนุกสนาน ขบขัน เท่านั้น การวิ่งแข่งขันร้องเพลงไทยมีกติกาว่า ใช้ระยะทางในการวิ่ง 100 เมตร ให้ผู้วิ่งไปถึงเส้นชัยก่อนจึงร้อง จะเป็นเพลงอะไรก็ได้ แต่ต้องร้องทันที จะนับขี้นึกหรือหักหอบหายใจอยู่มิได้ และจะต้องร้องให้จบเพลงอย่างถูกต้องทั้งเนื้อและทำนองด้วย การแข่งขันในครั้งนั้นก็มี หลวงเสียงเสนาะกรรม (พัน มุกตวาภัย) แข่งด้วยคนหนึ่ง นอกนั้นท่านจำไม่ได้ว่ามีใครบ้าง และท่านเองเป็นผู้ชนะเลิศการแข่งขัน ได้รับพระราชทานเครื่องเขียน มีปากกาหมึกซึม 1 ด้าม ดินสอ 1 โทล และสมุดฉีก 1 เล่ม ท่านได้เลือกร้องเพลงตะลุ่มโปงขึ้นเดียว โดยให้เหตุผลว่า เมื่อวิ่งมาเหนื่อย ๆ เพื่อให้มาถึงเส้นชัย จะร้องเพลงไพเราะที่มีเอื้อนคองไม่ไหว และเพลงนี้ร้องง่าย ไม่ต้องเอื้อน จบเร็ว ทำให้ได้ชัยชนะ อันนี้แสดงถึงความมีไหวพริบปฏิภาณของท่านและการรู้จักเลือกใช้เพลงให้เหมาะสมกับโอกาสที่จะแสดงซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สำคัญมากข้อหนึ่งของนักดนตรีที่ดี

ในปีพ.ศ. 2467 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรที่พระราชวังพญาไท (ปัจจุบันคือโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า) แพทย์ชาวต่างประเทศที่ถวายการรักษาแนะนำให้ทรงพระบรรทมในเวลาบ่าย แล้วก็ให้ทรงฟังดนตรี หรือนิทานเบา ๆ กรมมหรสพจึงได้จัดวงเครื่องสายไปบรรเลงโดยเพิ่มขิมเข้าไปช่วยให้เสียงเบาขึ้นอีก ครุมนตรี ตราโมท (อ้างถึงในกองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2527: 62) ได้เล่าว่า "ตอนนั้นผมเป็นคนเล่นขิม เรียกว่าเล่นเป็นคนแรกเลยก็ว่าได้ เพราะก่อนหน้านั้นยังไม่มีใครเล่น ผมก็บรรเลงข้างห้องบรรทมซึ่งมีพระกลั่นอยู่" การบรรเลงถวายเริ่มตั้งแต่บ่ายถึงเย็นทุกวันจนพระอาการประชวรหายเป็นปกติ นับว่าเครื่องสายวงหลวงได้มีขิมผสมเป็นครั้งแรก

ท่านได้เล่าถึงประสบการณ์ในการตามเสด็จ ที่พระราชนิเวศน์มฤคทายวัน คืนวันหนึ่งของเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2467 ว่า (อ้างถึงใน อัมพร สิมสร, 2533: 22)

...ที่ผมจำได้แม่นก็คือ ครั้งหนึ่งที่ทรงจัดการแสดงลิเก ปกติก็จะมีครูระนาด 2 คน คือ พระเพลงไพเราะ กับหลวงชาญเชิงระนาด เป็นประจำ ถ้าสองคนนี้ไม่อยู่ก็มักจะ เป็นหลวงสร้อยสำเนียงสนธิ์อีกคน แต่วันนั้นเขาไม่อยู่กันเลยสักคน พระมงกุฎท่านทรง ออกแขก ผมก็ตีระนาดรับ เกิดจิตใจมันสนุกขึ้นมาหรืออย่างไรไม่ทราบ พอท่านทรง ร้อง ผมก็รับสอดเข้าไปด้วย เกิดทรงโปรด ทรงพระสรวล แล้วทรงร้องซ้ำ ธรรมดา เขาก็จะร้องเที่ยวเดียวแล้วเจรจา นี่ทรงร้องอีกสองเที่ยวเลย...

การบรรเลงระนาดเอกแบบสอดคำร้องออกแขกลิเกถวายในคืนนั้น เป็นเหตุการณ์ที่ คุรุมนตรี ตราโมท ประทับใจมีรูสึสมาจนทุกวันนี้ เพราะท่านได้แสดงออกถึงความเป็นศิลปินให้ ประจักษ์อย่างแจ่มชัด ด้วยไหวพริบปฏิภาณที่ว่องไวและความสามารถทางระนาดเอก จนเป็นที่ พอพระราชหฤทัยอย่างมาก ซึ่งตอนนั้นท่านมีอายุเพียง 24 ปี ตามปกติเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ เกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรด ก็มักจะพระราชทานบำเหน็จความดีความชอบให้ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า คุรุมนตรี ตราโมท ต้องรีบเดินทางกลับไปกรุงเทพฯ ในวันรุ่งขึ้น เพราะจะต้องเข้าพิธีอุปสมบท

ท่านได้อุปสมบท ณ วัดสุวรรมณูมิ จังหวัดสุพรรณบุรี เมื่อวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2467 อายุ 24 ปี โดยมี พระครูโพธิภักดี (สอน) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระครูโต๊ะ เป็นอนุสาวนาจารย์ และพระอาจารย์เปลื้อง (พระเทพวงศาจารย์ เจ้าอาวาสวัดสุวรรมณูมิ) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ท่านสามารถสอบนักธรรมตรีได้ที่ 1 ในการสอบธรรมสนามหลวง จังหวัดสุพรรณบุรี อุปสมบทอยู่ 1 พรรษา จึงกลับเข้ารับราชการเช่นเดิม (มนตรี ตราโมท, 2538: 2) การอุปสมบทครั้งนี้ ทำให้คุรุมนตรี ตราโมท มีคุณสมบัติครบถ้วนที่จะรับการครอบต่อเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงได้

ต้นปี พ.ศ. 2468 ก่อนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตไม่นานนัก กรมมหรสพได้ประกอบพิธีไหว้ครูครั้งใหญ่และให้ข้าราชการกรมพิพิธภัณฑสถานหลวงต่อเพลงองค์พระพิราพ อันเป็นเพลงหน้าพาทย์สูงสุด โดยเชิญครูทองดี ชูสิทธิ์ มาเป็นผู้ทำพิธีครอบประสิทธิ์ประสาท (แต่ เดิมพระยาประสานดุริยศัพท์เป็นผู้ทำพิธีครอบ แต่ได้ถึงแก่กรรมไปก่อน เมื่อปลายปี พ.ศ. 2467) ครูทองดี ชูสิทธิ์ เป็นนักดนตรีอาวุโสแห่งสำนักดนตรีวัดกัลยาณมิตร ฝั่งธนบุรี เป็นปู่ของจางวางทั่ว พาทย์โกศล มีความรู้ทางดนตรีสูงมาก (ยกเว้นไม่เป่าปี่) และเป็นผู้เชี่ยวชาญอย่างยิ่งในเรื่อง เพลงหน้าพาทย์ ผู้เขียนในคราวนั้นมี 6 คน คือ พระยาเสนาะดุริยางค์ (แช่ม สุนทรวาที) พระ เพลงไพเราะ (โสม สุวาที) หลวงบำรุงจิตรเจริญ (ชูป สัตรวีลย์) หลวงสร้อยสำเนียงสนธิ์

(เพิ่ม วัฒนวาทีน) หมื่นคนธรรพ์ประสิทธิ์สาร (และ กาญจนะผลิน) และ ครูมนตรี ตราโมท (อารคา กิระนันท์, 2532: 110-111) โดยทั่วไปจะถือว่าการครอบเพื่อศึกษาและฝึกฝนในการ เป็นนักดนตรีที่ดีเสร็จสิ้นลงเพียงนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าครูมนตรี ตราโมท ได้ผ่านการศึกษาและ ฝึกฝนในขั้นต้น ๆ มาแล้วเป็นอย่างดี และจะเป็นผู้ที่ถึงพร้อมด้วยคุณวุฒิระดับสูงอันควรได้รับมอบ สิทธิในการเป็นครูดนตรีต่อไป

2.3 ชีวิตการรับราชการในกระทรวงวัง

ในสมัยรัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2468-2477) เป็นยุคที่การดนตรีและโขนละครไทย ขบเซาลงไปตามลำดับ อันเนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ทำให้กระทบถึงประเทศไทย ด้วย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีความจำเป็นที่จะต้องตัดทอนรายจ่ายของประเทศ ลง กรมมหรสพเคยเป็นกรมใหญ่ในสังกัดกรมมหาดเล็ก ซึ่งต้องมีรายจ่ายสูง ว่าโดยหลักรัฐ ประศาสนโยบาย พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า ควรแท้ที่จะสงวน วิธีรำอันเป็นศิลปะชั้นสูงอันหนึ่งของชาติ ถ้าหากว่าไม่เป็นเงินมากมายก็เต็มพระราชหฤทัยที่จะสละ พระราชทรัพย์รักษาไว้ แต่ตามจำนวนที่เป็นอยู่บัดนี้เหลือความสามารถของพระคลังข้างที่ที่จะรักษา ไว้ไว้ได้ ในที่สุดจึงต้องยกเลิกกรมมหรสพไปตามมติที่ประชุมเสนาบดีสภา แต่โดยเหตุที่ทรงโปรดการ ดนตรีอยู่มาก จึงทรงรับปีพาทย์หลวงและดนตรีฝรั่งไว้ในพระราชสำนักต่อไป หลังจากนั้นอีกราว 5 เดือน ก็ได้ประกาศรวมกรมมหาดเล็กและกรมมหรสพเข้ามาอยู่ในกระทรวงวัง เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2469 เสนาบดีกระทรวงวังสมัยนั้น คือ เจ้าพระยาวรวงศาธิพันธ์ (ม.ร.ว.เป็น อิศรเสนา) ได้ใช้วิธีการที่แยบคายแก้ไขเหตุการณ์เฉพาะหน้าโดยปลดข้าราชการศิลปินเดิมในกรม มหรสพลงบ้าง ขอลดอัตราเงินเดือนลงบ้าง บรรจุในอัตราและตำแหน่งหน้าที่อื่นบ้าง จนรายจ่าย สมดุลกับงบประมาณของกระทรวงวังในสมัยตุลข้าราชการ เป็นวิธีช่วยให้ทางราชการสามารถ ชุบเลี้ยงศิลปินในทางปฏิบัติและขึ้นผู้น้อยบางคนบางพวกของกรมมหรสพไว้ได้พอสมควร แม้จะตกต่ำ ก็ยังมีเชื้อสายสืบต่อมาไม่ขาดระยะ (ชนิด อนุพันธ์, ม.ป.ป.: 34) จะเห็นได้ชัดว่าการแก้ปัญหา ทางด้านเศรษฐกิจของประเทศในยุคนี้ส่งผลกระทบต่อการรักษาและถ่ายทอดวัฒนธรรมด้านดนตรี และนาฏศิลป์ตามแบบราชสำนักอย่างรุนแรง ศิลปะเหล่านี้ถูกสร้างสรรค์และปรับแต่งอย่างประณีต ดงงามตามแบบแผนด้วยภูมิปัญญาของบรรพชนไทยสืบทอดกันมาช้านาน ก็มีอาจจะเผยแพร่ออกหรือพัฒนา

ให้เจริญก้าวหน้าต่อไปได้ การยุบกรมมหรสพที่เคยรุ่งเรืองในอดีตทำให้ข้าราชการส่วนใหญ่ตกอยู่ในสภาพ "บ้านแตกสาแหรกขาด" ศิลปินในราชสำนักเหล่านี้ต้องออกมาหาเลี้ยงชีพด้วยตนเอง หรือแสวงหาผู้อุปถัมภ์แห่งใหม่ เนื่องจากยังมีสำนักเจ้านายต่าง ๆ ที่เป็นเจ้าของคณะละครหรือวงปี่พาทย์อยู่ ดังเช่น คณะละครของเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ คณะละครของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ การที่ศิลปินกรมมหรสพออกไปหาสถานที่แห่งใหม่ประกอบอาชีพมีส่วนทำให้ศิลปะในราชสำนักแพร่หลายออกไปสู่สำนักอื่นๆ ขณะเดียวกันศิลปินหลายคนได้ละทิ้งวงการแสดงไปประกอบอาชีพอื่นก็มีเป็นจำนวนมาก (ศุภชัย จันทรสุวรรณ์, 2538: 74) จะมีเพียงนักดนตรีไทยและดนตรีสากลจำนวนไม่มากนักที่ยังคงรักษาสถานภาพข้าราชการไว้ได้ เนื่องจากทางราชการยังจำเป็นต้องใช้ดนตรีประกอบในพระราชพิธีอยู่ ในจำนวนน้อยนี้ก็มีครูมนตรี ตราโมทอยู่ด้วย เพราะสมัยนั้นท่านเป็นนักดนตรีวิเศษที่มีความรู้ความสามารถสูง ท่านได้รับตำแหน่งเป็นพนักงานชั้น 8 กองปี่พาทย์ กรมบัญชาการมหาดเล็ก กระทรวงวัง (มนตรี ตราโมท, 2538: 3) ส่วนศิลปินโดนถูกปลดออกจากราชการทั้งหมด แต่ด้วยความประสงค์ของเสนาบดีกระทรวงวังที่จะให้ศิลปินโอนสิทธิ์ของศิลปะของไทยไว้ จึงรับข้าราชการโอนหลวงไปเป็นข้าราชการของกรมวังและตำรวจวัง เช่น เจียร จารุจรณ เข้ารับราชการเป็นตำรวจหลวงและต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นนายรงภักดี ด้วยเหตุนี้ ท่านเหล่านี้จึงสามารถถ่ายทอดศิลปะโขนให้แก่ศิษย์ในรุ่นต่อมาได้จนบัดนี้ (ศุภชัย จันทรสุวรรณ์, 2538: 228)

ปลายปีพ.ศ. 2469 ทางราชการมีความจำเป็นที่จะต้องให้ศิลปินแสดงนาฏศิลป์เพื่อต้อนรับแขกบ้านแขกเมือง จึงมีการเรียกศิลปินชั้นครูที่ถูกปลดออกไปให้กลับเข้ารับราชการหลายท่าน พระยานัฏกานูรักษ์ซึ่งได้ออกจากราชการไปเมื่อต้นปีก็กลับเข้ารับราชการในกระทรวงวังในปลายปีนั้นอีก โดยให้มีตำแหน่งราชการเป็นผู้กำกับกรมปี่พาทย์และโขนหลวง (ธนิต อยู่โพธิ์, ม.ป.ป.: 34) และได้รื้อฟื้นกรมมหรสพขึ้นอีกครั้งหนึ่ง แต่ให้มีฐานะเพียงกอง เรียกว่า "กองมหรสพ" โดยมี พระยานัฏกานูรักษ์ เป็นหัวหน้ากอง อันหมายถึงมีกรมปี่พาทย์และโขนหลวงอยู่ในกองมหรสพนี้ และได้แบ่งหน้าที่สาขาศิลปะแยกย่อยออกไปอีก คือ พระยานัฏกานูรักษ์เป็นผู้ดูแลงานนาฏศิลป์ หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นหัวหน้าแผนกดุริยางค์ไทย และพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) เป็นหัวหน้าแผนกดนตรีฝรั่ง (ศุภชัย จันทรสุวรรณ์, 2538: 228) ในปีพ.ศ. 2472 กองมหรสพได้เปิดรับสมัครกุลบุตรกุลธิดาเข้าฝึกหัดเฉพาะโขน ละคร และดนตรีอย่างไม่เป็นทางการ จนสามารถออกร่วมแสดงในงานต่าง ๆ ของราชการได้ ภายหลัง

เด็กเหล่านี้ได้ฝึกฝนตนเองจนปรากฏเป็นศิลปินผู้มีฝีมือดี และต่อมาได้เป็นครูในกรมศิลปากรบัดนี้หลายคน จึงเห็นได้ชัดว่า การถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมของชาติตามแบบราชสำนักได้เริ่มขึ้นอีกด้วยความจำเป็นทางราชการที่ต้องการใช้ศิลปะแขนงนี้เป็นสื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศให้แน่นแฟ้น เพราะการดนตรีและนาฏศิลป์ไทยเป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของชาติ อันเป็นเครื่องแสดงถึงความ เป็นชาติที่เจริญแล้วและเป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาของประเทศ

จากการที่หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นหัวหน้าแผนกดุริยางค์ไทย กระทรวงวังนี้ ครูมนตรี ตราโมท จึงได้ใกล้ชิดและได้เป็นศิษย์ของท่านเต็มตัวตั้งแต่บัดนั้น (มนตรี ตราโมท, 2524: 46) เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์เพลงเสรีจครูมนตรี ตราโมท ก็ได้มีโอกาสเข้าไปต่อเพลงของพระองค์ ดังที่ท่านได้เล่าว่า "การเข้าไปต่อเพลงกับรัชกาลที่ 7 นั้น เข้าไปเป็นวง ตอนนั้นก็มิหลวงประดิษฐไพเราะพาวงเข้าไป คือพอพระองค์ท่านทรงพระราชนิพนธ์เพลงได้แล้ว ก็เรียกเราไปต่อเพลงเป็นวงเลย" (อ้างถึงใน กองบรรณาธิการศิลปวัฒนธรรม, 2527: 63)

ช่วงนี้วิทยุกระจายเสียงได้เกิดขึ้นในประเทศไทยแล้ว ประมาณปีพ.ศ. 2472 สถานีวิทยุศาลาแดงได้ทดลองส่งกระจายเสียง ใช้สัญญาณเรียกขานสถานีว่า "11 พี.เจ." และปรับปรุงเป็น "7 พี.เจ." ต่อมาในปีพ.ศ. 2473 ได้จัดตั้ง "สถานีวิทยุกรุงเทพฯ ที่พญาไท" ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง (เสวียม เผ่าทองสุข, 2533: 16-21) กรมปี่พาทย์หลวงและโขนหลวงต้องนำวงดนตรีไปบรรเลงออกอากาศทุกสัปดาห์ โดยจัดเป็นวง 4 วง คือ วงปี่พาทย์ไม้แข็ง วงปี่พาทย์ไม้มวม วงเครื่องสาย และวงมโหรี ครูมนตรี ตราโมท อยู่ในวงมโหรีและวงเครื่องสาย (ปัญญา นิตยสุวรรณ, 2525: 97) นอกจากท่านเป็นผู้บรรเลงแล้ว ยังได้แต่งเพลงใหม่ให้วงมโหรีหลวงในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขับร้องและบรรเลงด้วย ในระยะนี้เป็นระยะที่ครูมนตรี ตราโมท ได้แสดงความสามารถด้านการประพันธ์เพลงให้ปรากฏ ทั้งการแต่งทำนองเพลง ทำนองร้อง และบทร้อง เช่น ขอมทรงเครื่องเถา ปลาทองเถา นกขมิ้นขึ้นเดียว เป็นต้น ถึงแม้ว่าสภาพสังคมทั่วไปยุคนั้นจะไม่เอื้ออำนวยต่อการสร้างสรรค์ศิลปะเท่าที่ควร แต่ครูมนตรี ตราโมท ยังคงทำหน้าที่ผู้ผดุงรักษาอย่างเข้มแข็งและพยายามพัฒนาการดนตรีไทยให้ก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง เพลงที่ท่านแต่งขึ้นใหม่ได้รับความนิยมแพร่หลาย บางเพลงกลายเป็นเพลงอมตะทุกวันนี้ ได้แก่ เพลงโสมส่องแสง แยกต้อยหม้อเถา แสดงว่า ท่านสามารถเข้าถึงแก่นแท้แห่งศิลปการดนตรีไทย

จะเห็นได้ชัดว่า วิทยุกระจายเสียงเป็นเทคโนโลยีทางการสื่อสารอันทันสมัยที่สุดในยุคนั้น ซึ่งประเทศไทยรับมาจากทางตะวันตก และกลายเป็นเครื่องมือสำคัญอีกตัวหนึ่งที่เริ่มเข้ามามีบทบาท และมีอิทธิพลต่อการถ่ายทอดศิลปวัฒนธรรมในรูปแบบใหม่ ครูมนตรี ตราโมท ได้ใช้ประโยชน์จากสิ่งประดิษฐ์ชิ้นนี้อย่างคุ้มค่าไม่น้อยกว่า 40 ปี นับแต่ก้าวแรกที่เข้าสู่วงการวิทยุ ท่านได้ผลิตผลงานหลายรูปแบบเพื่อการเผยแพร่ทางวิทยุอย่างคึกคักให้กว้างขวาง พร้อมกับสร้างความบันเทิง และยังคงสอดแทรกคติสอนใจผู้ฟังทุกเพศทุกวัยทั่วประเทศ เพราะเมื่อทางการเปิดโอกาสให้จัดรายการแสดงโดยหาผู้อุปถัมภ์รายการเองได้ ท่านจึงจัดตั้งคณะละครของท่านขึ้นชื่อ "คณะศรีศิลป์" เล่นออกอากาศประจำทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยของกรมโฆษณาการ (กรมประชาสัมพันธ์ในปัจจุบัน) สถานีวิทยุทดลอง 1 ปฉ. ของกรมไปรษณีย์โทรเลข สถานีวิทยุศึกษาและสถานีวิทยุ ท.ท.ท. เรื่องที่ออกอากาศแล้วเป็นที่นิยมของผู้ฟังมากในสมัยนั้นคือ เรื่อง "วนาวิน (ปัญญา นิตยสุวรรณ, 2525: 97) ผู้ร่วมแสดงก็คือคนในครอบครัวของท่านและผู้รู้จักคุ้นเคยในวงการด้วยกัน ภายหลังเมื่อมีคณะละครวิทยุเกิดขึ้นมากมาย คณะนี้จึงได้เลิกกันไป แต่ท่านยังคงจัดรายการบรรยายเกี่ยวกับดนตรีไทยและนาฏศิลป์ที่สถานีวิทยุศึกษาอยู่เป็นประจำติดต่อกันยาวนานหลายปี

ระหว่างปีพ.ศ. 2473-2475 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงราชานุภาพ ขณะทรงดำรงตำแหน่งเป็นนายกราชบัณฑิตยสภา ทรงริเริ่มบันทึกเพลงไทยเป็นโน้ตสากลที่วังวรดิศ ทรงขอข้าราชการแผนกดุริยางค์ไทยเป็นผู้บอกท่านเองเพลง และแผนกดุริยางค์สากลเป็นผู้บันทึกโน้ต โดยบันทึกท่านเองของเครื่องดนตรีพิพิทาทย์แต่ละอย่าง ครูมนตรี ตราโมท ได้รับคัดเลือกให้เป็นผู้บอกท่านเองของระนาดทุ้มไม้และระนาดทุ้มเหล็ก แต่ด้วยมีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เกิดขึ้น งานนี้จึงหยุดชะงักไประยะหนึ่ง (ชนิด อยู่โพธิ์, 2494: 44-45) แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของการเมืองการปกครองได้ส่งผลกระทบต่อวงการดนตรีไทยมิใช่น้อย และในสมัยที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดีกรมศิลปากร ได้ริเริ่มการตรวจสอบและบันทึกเพลงขึ้นมาใหม่ในช่วงปีพ.ศ. 2479-2485 ครูมนตรี ตราโมท เป็นผู้บอกท่านเองเพลงเช่นเดิม และยังเป็นกรรมการ

การที่ครูมนตรี ตราโมท ตั้งชื่อคณะละครว่า "ศรีศิลป์" นั้น บุญช่วย โสวัตร ให้ความเห็นว่า หมายถึง ศิลปะ 3 ด้านที่เกี่ยวข้องกับการละคร คือ ดุริยางค์ศิลป์ คีตศิลป์ และวรรณศิลป์

ตรวจสอบเพลงไทยที่บันทึกแล้วนั้นด้วย (ปัญญา นิตยสารธรรม, 2525: 99) แสดงให้เห็นถึงความรอบรู้เชี่ยวชาญในเรื่องเพลงไทยของท่านเป็นอย่างดี

ในช่วงระยะที่มีการบันทึกเพลงไทยเป็นโน้ตสากลดังกล่าวนั้น ครั้นถึงปีพ.ศ. 2474 ราชบัณฑิตยสภาก็ได้ริเริ่มงานบันทึกเพลงไทยลงแผ่นเสียง เพื่อเก็บรักษาเพลงไทยและเผยแพร่สู่ประชาชน ผู้บรรเลงในครั้งนั้นล้วนเป็นข้าราชการในกรมหลวงสรรพสิ่ง ครุมนตรี ตราโมท ก็มีส่วนร่วมในงานนี้ด้วย แต่เป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่งานสำคัญชิ้นนี้ไม่เป็นผลสำเร็จ เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในไทยและภัยจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ในประเทศเยอรมัน ต้นฉบับแผ่นเสียงได้สูญหายไปทั้งหมด (มจ.หญิงพัฒนา ยุติสกุล, 2517) อย่างไรก็ตาม ครุมนตรี ตราโมท ได้สืบทอดแนวคิดดังกล่าวโดยได้ร่วมจัดทำแผ่นเสียงของกรมศิลปากรออกมาหลายชุดในระหว่างพ.ศ. 2501-2514 แผ่นเสียงแต่ละชุดได้รับความสนใจจากชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทำรายได้ให้แก่กรมศิลปากรเป็นอันมาก สะท้อนให้เห็นว่าครุมนตรี ตราโมท ได้นำเทคโนโลยีที่ทันสมัยของยุคนั้นมาช่วยถ่ายทอดความรู้ไปสู่มวลชนอย่างได้ผลดียิ่ง

ด้านดุริยางค์สากลนั้น ในราวปี พ.ศ. 2476 เมื่อพระเจนดุริยางค์ (ปิติ วาทยะกร) ได้ตั้งโรงเรียนสอนวิชาดุริยางค์สากล ชื่อว่า "โรงเรียนวิชาสาขากลดนตรี" ครุมนตรี ตราโมท ได้เข้าเรียนโรงเรียนนี้อยู่ระยะหนึ่ง ครูเอื้อ สุนทรสนาน ก็เข้าเรียนเช่นกัน ทั้งสองท่านจึงมีโอกาสพบกันทุกวันจนเกิดความสนิทสนมคุ้นเคย (มนตรี ตราโมท, 2525: 49) การเพิ่มพูนความรู้ทางด้านโน้ตสากลทั้งทฤษฎีและการประสานเสียงนี้ทำให้ครุมนตรีอ่านเขียนโน้ตได้อย่างคล่องแคล่วและยังเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการผลิตผลงานล้ำค่าหลายชิ้นในเวลาต่อมา โดยเฉพาะผลงานทางด้านเพลง นับได้ว่าท่านเป็นศิลปินที่ใฝ่เรียนใฝ่รู้ให้ทันสมัยอยู่เสมอ และสามารถปรับตัวให้เข้ากับกระแสทางวัฒนธรรมดนตรีตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาได้อย่างเหมาะสม

2.4 ชีวิตการรับราชการในกรมศิลปากร

ในปีพ.ศ. 2478 ทางราชการได้ปรับปรุงกระทรวงวัง โดยมติคณะรัฐมนตรีให้โอนกิจการกรมหลวง กระทรวงวัง มาอยู่ในกรมศิลปากร กระทรวงธรรมการ ครุมนตรี ตราโมท ก็ได้ย้ายสังกัดมาเป็นครูชั้น 3 ประจำหมวดดุริยางค์ไทย แผนกละครและสังคีต กองศิลปวิทยาการ กรมศิลปากร กระทรวงธรรมการ (มนตรี ตราโมท, 2538: 3) จุดนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการ

เปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในชีวิตของท่าน เพราะท่านได้เป็นครูอย่างแท้จริงสมดังเจตนารมณ์ที่ท่านได้ตั้งไว้ตั้งแต่เยาว์วัย ไม่ได้เป็นนักดนตรีอีกต่อไป นับแต่โบราณมา การเรียนดนตรีไทยหรือนาฏศิลป์ ครูจะสอนเน้นหนักแต่ภาคปฏิบัติเท่านั้น จะไม่สอนภาคทฤษฎี ซึ่งผิดกับในต่างประเทศที่มักจะสอนควบคู่กันไป ตำราทางด้านนี้ก็หาได้ยากยิ่ง เพราะโบราณอาจารย์สมัยก่อนไม่มีใครเขียนบันทึกไว้ ดังนั้น เมื่อครูมนตรี ตราโมท ได้เข้ามาเป็นครูประจำในโรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ (วิทยาลัยนาฏศิลป์ในปัจจุบัน) ในปีพ.ศ. 2481 (มนตรี ตราโมท, 2538ค: 3) ท่านตระหนักถึงความสำคัญของการสอนภาคทฤษฎี ท่านจึงเป็นคนแรกที่บุกเบิกการสอนภาคทฤษฎีอย่างจริงจัง ผลิตผลงานทางวิชาการที่มีคุณค่าไว้มากมายอย่างต่อเนื่องตลอดเวลา 57 ปีของชีวิตการเป็นครู ทำให้ศาสตร์แขนงนี้ได้รับการพัฒนาและสืบทอดอย่างกว้างขวางเป็นลำดับ ท่านได้รับเชิญให้สอนทางด้านทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับดนตรีไทย คีตศิลป์ และนาฏศิลป์ ในวิทยาลัยนาฏศิลป์ โดยตลอดและในมหาวิทยาลัยหลายแห่ง ตราบจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิตท่าน ท่านจึงมีลูกศิษย์จำนวนมากกระจายอยู่ทั่วประเทศ ซึ่งเป็นกำลังสำคัญในการสืบทอดศิลปวัฒนธรรมไทยขณะนี้

จะเห็นได้ชัดว่า ครูมนตรี ตราโมท เริ่มต้นจากการเป็นศิลปินก่อน เมื่อฝึกฝนตนเองจนถึงพร้อมด้วยภูมิรู้ ภูมิธรรมดีแล้ว จึงเปลี่ยนบทบาทมาทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์

ในสมัยที่หลวงวิจิตรวาทการเป็นอธิบดีกรมศิลปากร (พ.ศ. 2477-2483) สภาพสังคมไทยยุคนั้นรุ่งเรืองเหยียดหยามศิลปินผู้มีอาชีพในศิลปะทางใจละครดนตรีปีพาทย์ งานเดินกินรำกีนถือเป็นงานชั้นต่ำ (หลวงวิจิตรวาทการ, ม.ป.ป.: 58) ดังนั้นหลวงวิจิตรวาทการได้วางนโยบายให้โรงเรียนศิลปากร แผนกนาฏดุริยางค์ ร่วมกันแก้ปัญหาการดูหมิ่นวิชาชีพ สร้างความรู้สึกที่ตึงามต่องานดนตรีและนาฏศิลป์ให้เกิดขึ้นกับประชาชน และเป็นประโยชน์ต่อชาติในการปลุกใจให้รักชาติ โดยท่านได้ปรับปรุงละครประวัติศาสตร์ออกแสดงให้ประชาชนชมที่โรงละครอนศิลปากร ซึ่งภายหลังได้ถูกไฟไหม้ไป ครูมนตรี ตราโมท ได้เป็นผู้บรรจเพลงและร่วมบรรเลงในการแสดงละคร เริ่มตั้งแต่เรื่องเลือดสุพรรณเป็นต้นมา ละครของหลวงวิจิตรวาทการประสบผลสำเร็จงดงามอย่างยิ่ง ประชาชนให้ความสนใจอย่างมากมาย ในระยะหลังหลังหลวงวิจิตรวาทการได้ปรับปรุงออกแบบการแสดงขึ้นใหม่ โดยท่านมักจะแต่งเพลงแบบไทยสมัยใหม่ (ซึ่งสมัยนี้เรียกกันว่าเพลงไทยสากล) เรื่องหนึ่งๆ ก็มีอยู่หลาย ๆ เพลง การสร้างเพลงแบบใหม่นี้ บางเพลงท่านก็เขียนบทร้องขึ้นก่อนแล้วแต่งทำนองเข้าประกอบ บางเพลงก็เขียนบทกับแต่งทำนองไปด้วยพร้อม ๆ กัน วิธีเช่นนั้น

ท่านมักจะฮิมท่านเองและลงร้องไปด้วย บางที่ท่านก็เคาะเปียโนบ้าง เมื่อเสร็จแล้วท่านจึงจะเรียก นักดนตรีให้ไปจดบันทึกเป็นโน้ต บางครั้งท่านก็เรียกครุมนตรี ตราโมท ไปจดตามท่านเองที่ท่านแต่ง หรือบางที่ท่านก็ส่งบทร้องที่ท่านแต่งมาให้แต่งท่านเอง และบางทีก็ให้แต่งต่อที่ท่านได้แต่งไว้แล้วแต่ยังไม่จบ (มนตรี ตราโมท, 2526: 33) ผลงานสำคัญชิ้นหนึ่งที่หลวงวิจิตรวาทการริเริ่มจัดทำขึ้น คือ ส่งกระจายเสียงเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ ณ สถานีวิทยุศาลาแดง บรรเลงโดยวงมโหรีหญิงของ กรมศิลปากร ออกอากาศเป็นครั้งแรกเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2481 (หลวงวิจิตรวาทการ, 2481: 2) ท่านเป็นผู้ประพันธ์บทซึ่งเป็นการบรรยายประวัติศาสตร์ชาติไทยและมีคำกลอนสรุปเป็น ตอน ๆ คำกลอนนี้ให้ร้องเป็นเพลง ครุมนตรี ตราโมท เป็นผู้แต่งเพลงประกอบหลายเพลง ซึ่งมี ลักษณะร้องสอดและคลอตนตรีอย่างเหมาะสมกลมกลืน เนื้อร้องฟังได้ใจความชัดเจน ไพเราะ เรียกว่า "เพลงดนตรีประวัติศาสตร์" หรือเพลงร้องสอดตนตรี เช่น เพลงไทยใหญ่ เพลงน่านเจ้า เพลงไทยอาหม เป็นต้น เพลงเหล่านี้ได้นำมาใช้ในการแสดงละครสมัยปัจจุบันหลายเรื่อง และ ได้รับความนิยมนำมาบรรเลงขับร้องอวพรในโอกาสต่าง ๆ กันอย่างแพร่หลาย

ในช่วงปี พ.ศ. 2482 เป็นระยะที่ประเทศไทยได้รับสิทธิต่าง ๆ ผ่านพื้นสภาวะวิกฤต ไปได้ด้วยดีอันเนื่องมาจากรัฐประศาสนบายในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรง พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกอบไว้เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 1 ดังนั้นในพ.ศ. 2483 รัฐบาลจึง จัดงานฉลองขึ้นร่วมกับวันชาติ ซึ่งถือเอาวันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติ มีการประกวดเพลงร้อง แสดงความสำคัญของวันที่ 24 มิถุนายน ครุมนตรี ตราโมท ได้แต่งท่านเองเพลงพร้อมด้วยบทร้อง เข้าประกวด ชื่อ เพลงวันชาติ เมื่อกรรมการได้คัดเลือกจนเหลือเพียง 2 เพลง เป็นของท่าน เพลงหนึ่งให้นำไปร้องและบรรเลงให้กรรมการฟัง ท่านได้เลือก นายอาคม สายาคม กับนายกรี วรสระวิน เป็นผู้ขับร้อง นายกมล แพทย์คุณ เป็นผู้สีไวโอลินประกอบ และเพลงของท่านได้รับการ ตัดสินให้ชนะที่ 1 เป็นเพลงประจางานวันชาติ 24 มิถุนายน ใช้ร้องและบรรเลงทุกปีเรื่อยมาจนมี ประกาศยกเลิกวันชาติ (มนตรี ตราโมท, 2525: 6) ก่อนหน้านี้ เมื่อพ.ศ. 2479 ท่านได้รับ รางวัลที่ 1 ของสโมสรคณะราษฎรมาแล้วในการแต่งเพลง "วันรัฐธรรมนูญ" ประกวดในงาน ฉลองรัฐธรรมนูญ (มนตรี ตราโมท, 2538ค: 4) นับว่าครุมนตรี ตราโมท มีความสามารถแต่ง เพลงไทยสากลอีกด้านหนึ่ง

นอกจากผลงานด้านประพันธ์เพลงที่ขบถเปี่ยมแล้ว ยังมีผลงานทางด้านวรรณศิลป์ที่ได้รับคำชมเชยอีกก็คือ คุรุมนตรี ตราโมท ได้นำบทละครเรื่อง เลือดสุพรรณของหลวงวิจิตรวาทการ มาแต่งเป็นบทเสภา ปรากฏว่า หลวงวิจิตรวาทการได้นำไปอ่านและลงบันทึกไว้เมื่อวันที่ 14 มิถุนายน พ.ศ. 2483 ว่า "แต่งดีมาก ได้แก๊ใจและได้ทำคำบรรยายมาให้แล้ว คำบรรยายตอนที่เป็นกลอนนั้น ต้องจับเป็นเสภาด้วย" กรมศิลปากรได้นำบทเสภาเรื่องนี้ไปออกอากาศทางวิทยุกระจายเสียงครั้งแรกเมื่อวันที่ 7 กรกฎาคม พ.ศ. 2483 (ปัญญา นิตยสุวรรณ, 2525: 95-96)

สภาพการณ์ของไทยต่อมาได้ซับซ้อนและเลวทรามลงจนถึงขีดตกต่ำที่สุดในปี พ.ศ. 2486 สมัยนั้นจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมาภิไธยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้ออกพระราชกฤษฎีกากำหนดตัวคนธรรมทางศิลปกรรมเกี่ยวกับการบรรเลงดนตรี การขับร้อง และการพากย์ พุทธศักราช 2486 ซึ่งกระทำเพื่อความเจริญก้าวหน้าแห่งศิลปกรรมของชาติ มีทั้งหมด 14 มาตรา ฉะนั้น เพื่อสนองนโยบายของรัฐดังกล่าว ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2486 กรมศิลปากรได้ออก "ระเบียบการกรมศิลปากรว่าด้วยการขออนุญาตและควบคุมการบรรเลงดนตรีโดยเอกเทศ การขับร้อง และการพากย์" ขึ้น มีทั้งหมด 9 ข้อ สำคัญในระเบียบข้อ 6 ความว่า

6. ผู้บันเลงดนตรี ผู้ขับร้อง และผู้พากย์ ต้องปฏิบัติกาแต่งกายให้ถูกต้องตามรัถนิยม ห้ามมิให้นุ่งบัณเฑาะว์ ขบร้อง และพากย์บนพื้นราบ ต้องจัดที่วางเครื่องดนตรีให้

อีกข้อหนึ่งคือ ในข้อ 8 ความตอนหนึ่งว่า

...ดนตรีประเพณีนิยมเฉพาะประเภทพิพาทย์ เครื่องสาย และมโหรี ที่จัดทำเป็นอาชีพมิใช่เป็นของทางราชการ หรือองค์การของรัฐบาล ซึ่งผู้ใดจะจัดให้มีขึ้นภายหลังวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2486 จะต้องใช้ผู้บันเลงซึ่งได้รับประกาศนียบัตรของกรมศิลปากรว่าเป็นศิลปิน หรือใบสำคัญที่กรมศิลปากรเทียบเท่าศิลปินตามระเบียบการของกรมศิลปากรว่าด้วยการอบรมศิลปิน ห้ามมิให้ใช้ผู้บันเลงซึ่งมิได้รับประกาศนียบัตรหรือใบสำคัญที่กล่าวข้างต้น

นโยบายของรัฐดังกล่าว แสดงว่า ผู้บริหารของประเทศต้องการปฏิวัติวัฒนธรรมของชาติ ให้ทันสมัย เป็นสากลนิยม ใกล้เคียงมาตรฐานของความศิวิไลซ์เยี่ยงชาติตะวันตก แต่มาตรการนี้ มีส่วนในการทำลายแบบแผนดั้งเดิมของวัฒนธรรมไทยโดยตรง เป็นอุปสรรคยิ่งต่อการเผยแพร่และ สืบทอด เพราะเท่ากับเป็นการตัดอาชีพนักดนตรีไทย ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจตกต่ำ นักดนตรี อาชีพสมัยนั้นมีความเป็นอยู่อย่างยากลำบากมาก เจ้าของวงดนตรีหลายวงต้องขายเครื่องดนตรีและ เปลี่ยนอาชีพใหม่ เพราะไม่มีงานให้แสดง เรียกได้ว่ายุคนี้เป็นยุคมืดแห่งการดนตรีไทย ส่วนครู มนตรี ตราโมท นั้นรับราชการอยู่ในกรมศิลปากร จึงไม่เดือดร้อนนัก และท่านพยายามปรับตัวให้ เข้ากับยุคสมัยหรือนโยบายของรัฐ อาศัยสติปัญญาที่แบบคาบ ท่านสามารถประคับประคองให้การ ดนตรีไทยรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ไปได้ด้วยดี ดังที่ครูมนตรี ตราโมท (อ้างถึงใน ฆอมเก็บมาเล่า, 2530) เล่าไว้ตอนหนึ่งว่า

...ตอนนั้น จอมพล ป. เห็นว่า ดนตรีไทยจะร้องหรือจะเล่นก็จะต้องนั่งพับเพียบกับพื้น ท่านว่ามันบาบาริเียน จะห้ามเล่นเสียแล้ว และตอนนี้เองที่ผมแสดงให้ท่านยอมรับว่า ดนตรีไทยนั้นไม่จำเป็นต้องพับเพียบกับพื้นเสมอไป ในหลวงรัชกาลที่ ๘ ท่านเคยทรง โปรดให้สร้างเก้าอี้สำหรับวงดนตรีไทยที่ใช้ประกอบละครมาแล้ว ผมก็เลยใช้วิธี เดียวกันนั้นโดยนำเอาที่ตั้งวงดนตรีที่มีอยู่มาให้จอมพล ป. เห็น ท่านก็ไม่ได้ว่าอะไร...

ในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช สมัยที่ชนิต อยู่โพธิ์ เป็น อธิบดีกรมศิลปากร (พ.ศ. 2499-2511) ถือได้ว่าเป็นยุคทองของกรมศิลปากร เพราะท่านได้วาง นโยบายและดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่องในอันที่จะฟื้นฟูวัฒนธรรมละครพื้นบ้านให้กลับมาสู่ความ นิยมอีกครั้งหลังจากสงครามโลก ครั้งที่ 2 หากเพียรทบทวนวิถีทางที่จะสร้างความรู้สึกถึงความทาง ศิลปะให้เกิดแก่ประชาชนจนเป็นผลสำเร็จงดงาม งานสำคัญทั้งหลายท่านมักจะมอบหมายให้ ครูมนตรี ตราโมท ทำทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเขียนบทโขนละครบางตอน ตรวจแก้บท บรรจุ เพลงทั้งหมด ประพันธ์เพลงประกอบ และควบคุมการแสดง (ชนิต อยู่โพธิ์ อ้างถึงใน พ้อ...ครู, 2539: 246-247) ครูมนตรี ตราโมท ก็ได้ทุ่มเทอุทิศตนเพื่อความเจริญงอกงามแห่งศิลปะไทย แท้จริง จะเห็นได้จากผลงานเพลงประเภทเพลงระบำของท่านมีมากกว่า 40 เพลง จนได้รับ คำยกย่องว่า "เจ้าแห่งเพลงระบำ" นอกจากนั้นในรายการแสดงดนตรีสำหรับประชาชนหรือ

การแสดงเบ็ดเตล็ดซึ่งเน้นศิลปะการแสดงของแต่ละท้องถิ่น ๗ สิ่งคติดศาลา ท่านก็ได้รับมอบหมาย ให้เป็นผู้ติดต่อหัวหน้าคณะที่จะนำการแสดง และเขียนคำอธิบายเรื่องในสูจิบัตรประกอบการแสดง เพื่อช่วยให้ประชาชนเข้าใจและซาบซึ้งในศิลปะยิ่งขึ้น ซึ่งต่อมาได้นำมาปรับปรุงและพิมพ์เป็นเล่ม เรียกว่า การละเล่นของไทย (ชนิด อยู่โพธิ์, 2510: 68-69) ผลงานที่ท่านสร้างสรรค์ ในนามของกรมศิลปากรแพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศทั่วโลกหลายรูปแบบ เช่น ตำรา วิชาการ สมุดโน้ตเพลง แผ่นเสียง รวมทั้งการนำคณะศิลปินไปแสดงในต่างประเทศ แม้ท่านเกษียณอายุแล้ว ก็ยังทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแก่กรมศิลปากรมาโดยตลอดเป็นเวลานานถึง 33 ปี (พ.ศ. 2505-2538) แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นผู้กำหนดทิศทางกิจกรรมของกรมศิลปากรให้ได้คุณภาพมาตรฐานทางศิลปวัฒนธรรมของชาติ จึงนับได้ว่าท่านเป็นผู้เริ่มวางรากฐานของการศึกษา และพัฒนาศิลปวิทยาการแขนงนี้ให้เจริญก้าวหน้าอย่างมั่นคงมาจนถึงทุกวันนี้

ในวันพฤหัสบดีที่ 25 ตุลาคม 2527 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงประกอบพระราชพิธีครอบพระราชนาผู้เป็นประธานไหว้ครูโขนละคร และพระราชทานครอบแก่ผู้ที่จะต่อทำรำเพลงองค์พระพิราพตามแบบแผนประเพณีซึ่งโบราณจารย์บัญญัติไว้ ๗ ศาลาตุลิตาลัย พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ผู้ที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครูโขนละครและได้รับพระราชทานครอบในครั้งนั้นก็คือ ครูมนตรี ตราโมท ทั้งนี้เพื่อทำหน้าที่สืบทอดพิธีไหว้ครูโขนละครต่อจากนายอาคม สายาคม ซึ่งเป็นครูผู้ได้รับพระราชทานครอบไว้เมื่อปี พ.ศ. 2506 และถึงแก่กรรมไปเมื่อปีพ.ศ. 2525 โดยมิได้ครอบถ่ายทอดให้แก่ผู้ใด ด้วยเหตุนี้ ครูมนตรี ตราโมท จึงเป็นครูท่านแรกที่สามารถประกอบพิธีไหว้ครูตนตรีและพิธีไหว้ครูโขนละครได้ทั้งสองอย่าง แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นยอดสุดของครูศิลปินโดยแท้

ในชีวิตการรับราชการของท่านนั้น ท่านเริ่มรับราชการตั้งแต่ ปีพ.ศ. 2480 จนเกษียณอายุ เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2505 รวมเป็นเวลา 45 ปี ภายหลังจากเกษียณอายุราชการแล้ว ท่านดำรงตำแหน่งเป็นผู้เชี่ยวชาญดนตรีไทย ตำแหน่งล่าสุดที่ท่านได้รับจนถึงวาระสุดท้ายแห่งชีวิตคือ ผู้เชี่ยวชาญดนตรีและเผยแพร่ดุริยางคนาฏศิลป์ ประจำกรมศิลปากร รวมอายุปฏิบัติงานราชการทั้งสิ้น 78 ปี นับว่าท่านเป็นบุคคลที่หาได้ยากยิ่งที่ได้อุทิศชีวิตในการสร้างสรรค์มรดกทางวัฒนธรรมให้แก่ประเทศชาติอย่างจริงจังและถ่ายทอดความรู้ด้านศิลปะการแสดงให้แก่ลูกหลานไทยเป็นเวลาที่ยาวนานมากโดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ ท่านจึงเป็นปูชนียบุคคลที่ควรแก่การยกย่องเคารพบูชาและเป็นแบบอย่างที่ดีของครูศิลปิน

2.5 ครูผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาทางด้านศูริยางคศิลป์

ในสมัยโบราณ บ้าน วัด และวัง เป็นแหล่งให้การศึกษาที่สำคัญแก่กุลบุตร โดยเฉพาะวิชาความรู้ทางด้านศูริยางคศิลป์ สถาบันทั้งสามแห่งเป็นแหล่งรวมเหล่านักดนตรีผู้มีฝีมือเอาไว้ได้ และมีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มมาช้านาน

การเล่าเรียนดนตรีไทยสมัยก่อนถือว่า วัง เป็นแหล่งวิชาการระดับสูงสุดของการศึกษาด้านนี้ เพราะวังหรือราชสำนักมีกำลังทรัพย์มาก สามารถคัดเลือกและชุบเลี้ยงนักดนตรีที่มีสติปัญญา และมีฝีมือดี เพื่อถ่ายทอดความรู้และพัฒนาศิลปะไทยให้มีสุนทรียภาพถึงที่สุดได้ยิ่งกว่าสถาบันอื่นใด โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ ๑ สำนักดนตรีที่ดีที่สุดและมีชื่อเสียงเลื่องลือก็คือ กรมพิณพาทย์หลวงในกรมมหรสพ เพราะได้รวบรวมนักดนตรีที่มีฝีมือเลิศไว้มากมาย นักดนตรีทั้งหลายอยากเข้ารับราชการในกรมนี้มาก เพราะจะมีโอกาสได้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชทานเงินเดือน และหากฝีมือดี เป็นที่โปรดพระราชหฤทัยก็อาจจะได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ ได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้นเป็นลำดับด้วย

ครูมนตรี ตราโมท ได้เรียนวิชาการดนตรีไทยขึ้นพื้นฐานจากครูชาวบ้าน ที่วัด ในจังหวัดสุพรรณบุรี แล้วไปฝึกหัดเพิ่มเติมที่บ้านของครูชาวบ้านอีกท่านหนึ่งในจังหวัดสมุทรสงคราม จนมีฝีมือพอสมควรจึงได้เข้ารับราชการกรมพิณพาทย์หลวงในกรมมหรสพ หรือที่วังจันทร์เกษม ได้เล่าเรียนขึ้นสูงจากครูในวังหรือราชสำนักหลายท่านด้วยกัน แสดงให้เห็นว่าครูมนตรี ตราโมท ได้ผ่านการศึกษาด้านศูริยางคศิลป์จากวัด บ้าน และวัง ตามลำดับ ครบถ้วนทั้งสามสถาบัน ซึ่งนักดนตรีน้อยคนนักที่จะมีโอกาสดีเช่นนี้ จึงกล่าวได้ว่าท่านได้รับการสืบทอดด้านศูริยางคศิลป์อย่างสมบูรณ์แบบ

ในที่นี่จะได้กล่าวถึงเฉพาะครูที่สำคัญซึ่งได้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่ครูมนตรี ตราโมท ทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ดังนี้คือ

2.5.1 ครูสมบุญ นกม็อง แห่งวัดสุวรณภูมิ จังหวัดสุพรรณบุรี

ครูสมบุญ นกม็อง หรือที่มักเรียกกันตามรูปร่างของท่านว่า ครูบุญอ้วน เป็นครูประจำวงพิณพาทย์ที่มีชื่อของวัดสุวรณภูมิ (วัดใหม่) จังหวัดสุพรรณบุรี ครูมนตรี ตราโมท (2530: 24) ได้เล่าถึงครูสมบุญ นกม็อง ในการอภิปรายเรื่อง ชีวิตและผลงานของศิลปินแห่งชาติ เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2529 ความตอนหนึ่งว่า

...กระผมเริ่มเขียนครั้งแรกที่จังหวัดสุพรรณบุรี ก็ได้ครูสมบุญ นกมิ่ง นั้นก็ได้หลักต่าง ๆ เผอิญเป็นครูที่มีหลักมีฐาน ท่านไม่ได้มีฝีมืออะไรลือลั่นหรอก แต่ว่ามีหลัก ผมก็ได้หลักอย่างนั้น...

ครูสมบุญ นกมิ่ง เป็นครูคนแรกที่สอนक्रमนตรี ตราไมท ให้ตีฆ้องวงใหญ่ อันเป็นหลักของวงดนตรีไทย ใช้วิธีการสอนเป็นแบบไทยโบราณ คือ ต่อเพลงตัวต่อตัวด้วยการฟังเสียง ไม่มีการบันทึกโน้ต ผู้เขียนต้องมีความจำดีและมีความเพียรพยายาม หมั่นฝึกซ้อมอยู่เสมอจนจำเพลงได้แม่นยำ क्रमนตรี ตราไมท (อ้างถึงใน สงบศึก ธรรมวิหาร, 2533: 68) ได้เล่าถึงการเรียนดนตรีไทยกับครูท่านนี้ว่า

...ครูสมบุญ นกมิ่ง บ้านอยู่ตำบลพลูหลวง เหนือวัดสามปลาชิว สถานที่พำนักและฝึกหัดของวงปี่พาทย์วัดคันทน์นั้น ปลูกเป็นเรือนขนาดใหญ่ มีมุข มีฝารอบขอบริค เรียกว่า "หอปี่พาทย์" ที่หอปี่พาทย์นี้ใช้เป็นที่ฝึกซ้อมและหลับนอนเสร็จ เวลาครูสมบุญมาสอนหรือปรับวง ก็ค้างนอนกับศิษย์ที่หอปี่พาทย์ ครูสมบุญมาค้างเพื่อฝึกสอนครั้งหนึ่งก็ราว ๆ 7 วันบ้าง 15 วันบ้าง ถ้าจะมีงานสำคัญ ๆ บางครั้งก็ถึง 1 เดือน โดยปรกติครูสมบุญอยู่ที่บ้านของท่านที่พลูหลวงมากกว่า เพราะท่านมีเครื่องปี่พาทย์และรับงานหาอยู่เสมอ ๆ เมื่อศิษย์คนใดต้องการเล่าเรียนเป็นพิเศษก็ไปค้างที่บ้านท่าน ข้าพเจ้าเองก็เคยไปค้างที่บ้านครูสมบุญบ่อย ๆ 7 วันบ้าง 10 วันบ้าง บางครั้งก็ถึงเดือน...

จากคำบอกเล่าดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การสอนดนตรีไทยในสมัยนั้น ครูกับศิษย์มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ยิ่งใกล้ชิดมาก ก็ยิ่งจะประสบผลสำเร็จมาก เพราะครูจะรู้จักศิษย์แต่ละคนได้ลึกซึ้งขึ้น สามารถที่จะถ่ายทอดความรู้ที่เหมาะสมกับความสามารถและระดับสติปัญญาได้ ตลอดจนมองเห็นข้อเด่นข้อด้อยชัดเจน สามารถปรับปรุงแก้ไขได้ทันทีที่ क्रमนตรี ตราไมท ได้เล่าเรียนอย่างจริงจัง และฝึกหัดเครื่องมืออื่น ๆ ด้วย เช่น ระนาด ฆ้องวงเล็ก เป็นต้น ฝึกอยู่ประมาณ 2 ปี ได้เรียนรู้หลักตามที่ครูสมบุญ นกมิ่ง สอน นับว่าท่านได้รับการปูพื้นฐานการศึกษาทางด้านดุริยางคศิลป์ไทยอย่างถูกต้องตามแบบแผนที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาช้านาน

2.5.2 ครูสมบุญ สมสุวรรณ ๗ คาบลงบางกะพ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
 ครูสมบุญ สมสุวรรณ เป็นนักดนตรีที่มีฝีมือของจังหวัดสมุทรสงคราม บ้านของครู
 มีทั้งปี่พาทย์และเครื่องมโหรี ในทางปี่พาทย์ท่านให้ครูมนตรี ตราโมท ฝึกระนาดเอกและมโหรีวงใหญ่
 ในทางเครื่องมโหรีท่านให้ฝึกเป่าคลาริเน็ต ท่านใช้วิธีการสอนแบบไทยโบราณเช่นกัน ควบคู่ไปกับการ
 ปลูกฝังศิลปวินัยในการฝึกซ้อม ทุกวันศิษย์จะต้องตื่นแต่เช้าฝึกฝนตนเอง ตอนกลางวันและตอนหัวค่ำ
 ท่านจึงจะควบคุมฝึกซ้อมและต่อเพลงให้ ถ้ามีงานสำคัญ ๆ ที่จะต้องไปบรรเลง ท่านจะต้องปลูก
 ศิษย์ทุกคนตั้งแต่ที่ 4 ให้ตื่นขึ้นซ้อมดนตรี ตลอดเวลาที่ศิษย์ฝึกซ้อม ท่านจะอยู่ควบคุมอย่างเอาใจใส่
 (ปัญญา นิติสุวรรณ, 2525: 89) ประการสำคัญคือ ท่านได้แนะนำวิธีแต่งเพลงไทยตามแบบ
 โบราณ ซึ่งแจ้งให้รู้หลักเกณฑ์และสาธิตให้เห็นอย่างแจ่มแจ้ง ตั้งที่ครูมนตรี ตราโมท (2530:
 24-25) ได้เล่าถึงครูสมบุญ สมสุวรรณ ว่า

...อยู่สมุทรสงคราม ครูสมบุญ สมสุวรรณ เป็นครู ท่านก็รู้จักพลิกแพลงอะไรบ้างแล้ว
 สมุทรสงครามนั้นเป็นจังหวัดที่สำคัญจังหวัดหนึ่ง มักจะมีประชันขันแข่งกันอยู่เสมอ
 การประชันขันแข่งกันสมัยนั้นไม่มีโทรทัศน์เคื่องกันอย่างสมัยนี้ เพราะเขาประชันกันด้วย
 วิชาการจริง ๆ เลิกประชันกันก็แล้วก็มาคุยกันเป็นเพื่อนกัน ประชันกันแต่วิชาการ
 ใครดีอะไรก็ไปปฏิบัติเพิ่มขึ้น เพิ่มสมรรถภาพของตัวเองขึ้นมา ก็รู้สึกว่าเป็นการ
 ประชันที่มีความเจริญที่อยู่ ซึ่งไม่เหมือนสมัยนี้ ผมได้ความรู้จากครูสมบุญ สมสุวรรณ
 ที่สมุทรสงคราม เรื่องแต่งเพลงอย่างหนึ่ง ท่านเป็นผู้แนะนำก่อน วิธีแต่งเพลงไทย
 ตามแบบโบราณมีมาอย่างไร ผมก็ได้ที่นั่น...

จะเห็นได้ว่า การศึกษาเล่าเรียนดนตรีไทยกับครูสมบุญ สมสุวรรณ นี้ นอกจาก
 จะถูกฝึกให้มีศิลปวินัย ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นมากในการฝึกทักษะให้เกิดความชำนาญและแม่นยำแล้ว
 ครูมนตรี ตราโมท ยังได้รับการปูพื้นฐานทางด้านกาแต่งเพลงไทยอย่างดีด้วย ประกอบกับ
 ได้เรียนรู้ขั้นเชิงของการทำนองเพลงที่ไพเราะวิจิตรพิสดารของวงดนตรีที่มาประชันกัน
 และสามารถจดจำกลเม็ดเด็ดพรายต่างๆ ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในปัจจุบันขณะที่นักดนตรีกำลังบรรเลงอยู่
 แสดงว่า ท่านได้สั่งสมความรู้และประสบการณ์ในเรื่องเพลงและการแต่งเพลงไว้มากมาย การ
 ศึกษาดนตรีไทยด้วยวิธีการดังกล่าวอย่างถี่ถ้วนถูกต้องนี้ ศศิของนักดนตรีไทยถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่า

เรียนรู้กับครูโดยตรง ด้วยเหตุดังกล่าวอาจเป็นผลให้ครูมนตรี ตราโมท สามารถแต่งเพลงได้
อย่างไรเพราะตั้งแต่อายุเพียง 20 ปี และได้สร้างผลงานเพลงประเภทต่าง ๆ รวมแล้วไม่ต่ำกว่า
200 เพลง ตลอดชีวิตที่ยืนยาวของท่าน

2.5.3 พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) (พ.ศ.2403-2467)

ความรู้ความสามารถทางดนตรีไทยของท่านผู้นี้ นับได้ว่าเป็นเอกแห่งบรมครู
ของการสยามสังคีตได้ผู้หนึ่งเพราะ เป็นผู้แตกฉานทุกเครื่องมือ ถึงพร้อมทั้งฝีมือและปฏิภาณไหวพริบ
อันหาได้ยากยิ่งในผู้อื่น ที่เลื่องลือมากคือปีและระนาดเอก เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงจัดหาผู้เชี่ยวชาญการดนตรีไปร่วมแสดงงานมหกรรมฉลองครบ
รอบปีของพิพิธภัณฑสถานเมืองวิมปลีย์ ที่ประเทศอังกฤษ ในปี พ.ศ.2428 นั้น ท่านได้รับเลือกไปด้วย
ในฐานะเอกทศกะทางปีและขลุ่ย ผลการบรรเลงเดี่ยวของท่านเป็นที่พอพระราชหฤทัยของสมเด็จพระ
พระราชินีเจ้าวิคตอเรียเป็นที่ยิ่ง ถึงกับทรงรับสั่งขอฟังการเป่าขลุ่ยเป็นการส่วนพระองค์อีกครั้งใน
พระราชวังบักกิงแฮม การบรรเลงครั้งหลังนี้ สมเด็จพระราชินีเจ้าวิคตอเรียทรงลุกจากที่ประทับ
และใช้พระหัตถ์ลูบคอของท่านพร้อมทั้งมีรับสั่งถามว่าเวลาเป่านั้นหายใจบ้างหรือไม่ เพราะเสียง
ขลุ่ยดังกังวานอยู่ตลอดเวลา ไม่หยุดหายใจชั่วขณะ เป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่ง นับเป็นเกียรติ
ประวัติดอย่างสูงแก่วงการดุริยางค์ไทย (พิชิต ชัยเสรี, 2532: 162) อันที่จริงมิใช่แต่ต่างชาติ
เท่านั้นที่ยกย่องความสามารถของท่าน ครูมีแขก (พระประดิษฐไพเราะ) บรมครูทางดุริยางค์ศิลป์
ก็ยิ่งปรารภว่า "นายแปลกเป่าปี่ดีนัก ท้ายอย่างไรจึงจะได้ฟัง" ครั้นพอพระยาประสานดุริยศัพท์
(แปลก ประสานศัพท์) ทราบ ก็รีบนำไปไปกราบครูมีแขกทันทีและเดี่ยวปีเพลงทยอยเดี่ยวให้ครูมีแขก
ฟัง พอจบเพลงครูมีแขกพูดว่า "เก่งไม่มีใครสู้" แล้วก็สอนทยอยเดี่ยวคอนซันตันให้ท่านใหม่หนึ่งนิ้ว
(วิเชียร กุลทัณฑ์, 2525: 86) นอกจากนี้ครั้งหนึ่งขณะมีการซ้อมดนตรีของวงวังบูรพาภิรมย์ ท่าน
ไปร่วมตีกลองอยู่ด้วย เสียงกลองนั้นทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุ
วงศ์วรเดช หรือเรียกกันว่าสมเด็จพระวังบูรพา ท่านเจ้าของวัง รับสั่งถามว่าใครตีกลอง เมื่อพระองค์
ทรงทราบว่าเป็นพระยาประสานดุริยศัพท์ ถึงกับทรงอุทานว่า "ไม่ใช่คนนี่ โธนี่มันเทวดา" (วิเชียร
กุลทัณฑ์, 2525: 86) ทั้งนี้เพราะเสียงกลองที่ท่านตีนั้นไพเราะกลมกลืนกับท่วงทำนองเพลงยิ่งนัก

ครูแปลกนั้น เดิมสอนที่วังบูรพาภิรมย์ในวงของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งยังดำรง
พระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ทรงไปขอมมาจากวังบูรพาภิรมย์

ให้เป็นครูประจำวง ครั้งหนึ่งในงานเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 30 พรรษา ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งจัดที่วังสราญรมย์ พระองค์ได้ทูลเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เสด็จมาประทับเสวยพระกระยาหารและทอดพระเนตรการแสดงละครและการบรรเลงดนตรีไทย พอได้โอกาสอันควรก็ทูลขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้แก่ครูแปลก เป็น "ขุนประสาธน์วิศุทธิ์" ซึ่งเป็นราชทินนามที่รัชกาลที่ 5 ทรงตั้งขึ้นใหม่ (มนตรี ตราโมท, 2533: 18) นับจากนั้นครูแปลกก็ได้รับพระราชทานเลื่อนบรรดาศักดิ์มาเป็นลำดับ จนได้เป็น "พระยาประสาธน์วิศุทธิ์" เจ้ากรมพิณพาทย์หลวง ในรัชกาลที่ 6

ในสมัยที่ท่านเป็นเจ้ากรมพิณพาทย์หลวงในกรมมหรสพนั้น ท่านมีหน้าที่รับผิดชอบควบคุมวงและสอนไปด้วย นักดนตรีในกรมพิณพาทย์หลวงทุกคนถือว่าเป็นศิษย์ของท่านทั้งสิ้น ทุกๆ วัน ในขณะที่นักดนตรีทั้งหลายกำลังฝึกซ้อมฝีมือกัน ท่านจะคอยสดับตรับฟัง คอยทักท้วง ชี้แจง แนะนำ ด้วยความเอาใจใส่อย่างใกล้ชิด ในบางครั้งท่านจะนอนบนเก้าอี้หวายและฟังศิษย์บรรเลงเพลง ด้วยความสนใจ (วิเชียร กุลตัญญู, 2525: 88)

วิธีการสอนศิษย์ของท่านในกรมพิณพาทย์หลวงนั้น ครูมนตรี ตราโมท (อ้างถึงใน พงศิลา อรุณรัตน์, 2537: 192) ได้ให้สัมภาษณ์ว่า

...การสอนของท่านแก่ศิษย์ภายในกรมพิณพาทย์หลวง ซึ่งท่านเป็นเจ้ากรมอยู่นั้น มักจะใช้เวลาเช้า เมื่อท่านมาถึงกรม ศิษย์ทุกคนจะต้องมานั่งรอที่ห้องดนตรีอย่างพร้อมเพรียงกัน ท่านจึงเริ่มต่อเพลงให้โดยศิษย์ทุกคนต้องเอาใจใส่อย่างเต็มที่ เพราะท่านต่อเร็วมาก เพราะถือว่าทุกคนเป็นข้าราชการกรมมหรสพเปรียบเสมือนนักดนตรีอาชีพแล้ว ท่านจึงสอนอย่างรวดเร็ว เมื่อเสร็จก็จะให้ฝึกซ้อมกันไป ถ้าใครที่ความจำไม่ค่อยดีก็ต้องคอยถามจากพรรคพวกอีกที และต้องพยายามจำให้ได้ภายในวันนั้น ไม่เช่นนั้นวันต่อไปเมื่อพระยาประสาธน์ สอนเพิ่มอาจจะตามไม่ทันคนอื่น ๆ ได้...

การสอนศิษย์แต่ละคน ท่านมักใช้วิธีการสอนที่แตกต่างกัน ศิษย์บางคนที่มีสติปัญญาและความจำไม่ใคร่ดี ท่านก็อาจจะต้องปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างก่อน แต่โดยทั่วไปท่านจะต่อหรือบอกให้เพียงครั้งเดียวหรือสองครั้งเท่านั้น อันนักดนตรีสมัยนั้นส่วนมากล้วนแต่เป็นผู้มีสติปัญญาความสามารถและความจำดีทั้งนั้น สำหรับศิษย์ที่ท่านเห็นว่าเป็นผู้มีสติปัญญาสูง ท่านก็เพียงแต่บอก

ด้วยปากให้ฟังก็พอ หรือไม่ก็มานั่งฟังด้วยในขณะที่ท่านกำลังต่อเพลงให้แก่มิชย์คนอื่น ๆ (วีเชิปร กุลคัมภ์, 2525: 91)

แนวการต่อเพลงของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) นั้น ท่านจะพิจารณาตามอายุและฝีมือของศิษย์แต่ละคน เช่น เพลงเดี่ยวระนาดเอก เพลงกราวใน ซึ่งถือว่าเป็นเพลงสำคัญของเพลงเดี่ยวทั้งหลาย ท่านก็ต่อให้คนละทางไม่เหมือนกัน ท่านต่อให้ พระเพลงไพเราะ (โสม สุวาหิต) คนระนาดข้าหลวงเดิม เป็นทางค่อนข้างเรียบ ลูกเล่นก็ไม่ โลดโผน เป็นอย่างผู้ใหญ่ ต่อให้หลวงชาญเชิงระนาด (เงิน ผลารักษ์) ก็คล้ายกับของพระเพลง ไพเราะ แต่มีลูกเล่นพลิกแพลงมากขึ้น เพราะอยู่ในวัยหนุ่มกว่า ส่วนทางที่ต่อให้นายเฉลิม บัวต้ง ศิษย์รุ่นเล็กและคนสุดท้ายของท่านนั้นพลิกแพลงโลดโผนเต็มที่ เพราะถือว่าเป็นเด็ก ทำอย่างไรก็ได้ ไม่มีใครว่า ถ้าทำดีก็มีแต่คนจะชม หลาดหลังไปบ้างก็ไม่เป็นไร (มนตรี ตราโมท, 2533: 7)

จะเห็นได้ว่า การสอนดนตรีไทยหรือการต่อเพลงของครูไทยสมัยก่อน จะ คำนึงถึงผู้เรียนแต่ละคนเป็นสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ ความสามารถ สติปัญญา หรือวัยของผู้เรียน ดังนั้น ครูจะต้องเลือกวิธีการสอนที่เหมาะสม และแม้จะเป็นการสอนเรื่องเดียวกัน ก็ต้องปรับ เนื้อหาให้เหมาะสมกับศิษย์แต่ละคนด้วย ครูมนตรี ตราโมท ก็ได้จดจำและสืบทอดวิธีการเหล่านี้ มาใช้สอนศิษย์ของท่านด้วย

หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) คือ ควบคุมวงข้าหลวงเดิมหรือวงตามเสด็จอย่างใกล้ชิด โดยทำหน้าที่ตั้งฉิ่งคุมจังหวะเป็นหลัก ให้แก่วงเป็นประจำจนตลอดชีวิต ทำให้วงนี้มีชื่อเสียงเลื่องลือยิ่ง ซึ่งครูมนตรี ตราโมท (2538: 105) ได้บันทึกเหตุการณ์ไว้ดังนี้

...ไม่ว่าจะเป็นการบรรเลงขับร้องโดยปรกติ หรือบรรเลงหน้าเวที การแสดง ละคร หรือบรรเลงประกอบการแสดงโขนละคร หรือในเวลาโดยเสด็จพระราชดำเนิน ไปในหัวเมืองต่าง ๆ ผู้ตั้งฉิ่งจะต้องเป็นพระยาประสานดุริยศัพท์เสมอ อันผู้บรรเลงใน วงปี่พาทย์วงนี้ก็ล้วนแล้วแต่ผู้มีฝีมือความสามารถชั้นครูบาอาจารย์โดยมาก แต่กระนั้น พระยาประสานดุริยศัพท์ ผู้ใหญ่ของคนในวงนั้นทุก ๆ คน ก็ยังไม่ไว้วางใจ จะต้องตั้งฉิ่ง กากับจังหวะด้วยตนเองเป็นนิจสินและตลอดการบรรเลงนั้น ๆ ทุกครั้ง นอกจากบางขณะ เช่น เวลาหีบหมากรับประทานหรือจุดบุหรี่เท่านั้น ที่จะสั่งให้ศิษย์ผู้นั่งอยู่ใกล้ ๆ ที่แทน

แต่พอเสร็จกิจอันเล็กน้อยนี้แล้ว ก็จะต้องรีบรับเอาจึงมาที่ต่อไปตามเดิม ไม่เคยปล่อย
 1. ให้ผู้อื่นที่เลยเป็นอันขาด พระยาประสานดุริยศัพท์ได้ปฏิบัติเช่นนี้มาจนตลอดชีวิต และ
 2. ปีพาทย์วงนี้ก็ได้เป็นที่โปรดปรานของในหลวง เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของผู้ที่ได้ฟังทั่วไป...

ก่อนที่ครุมนตรี ตราโมท จะเข้ารับราชการในกรมมหรสพ ท่านมีพื้นฐานทาง
 3. ดนตรีที่อยู่แล้ว เมื่อเข้ามาอยู่ในกรมนี้ ก็ได้เรียนรู้มากขึ้นจากครูบาอาจารย์ต่าง ๆ ครุมนตรี
 4. ตราโมท (2530: 25) ได้เล่าว่า "เรียนวิชาทั่ว ๆ ไปจากพระยาประสานดุริยศัพท์ หลายอย่าง
 5. ที่ท่านแนะ ทุก ๆ อย่างเวลาเราเรียนอะไร ท่านก็มาแนะเพิ่มเติมทั้งนั้น" นอกจากนี้ ท่านได้
 6. เล่าให้ฟังด้วยความภาคภูมิใจว่า พระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้มอบไม้ตี
 7. ระนาดทูลให้ท่านไว้ 1 คู่ ท่านยังเก็บไว้เป็นที่ระลึกจนกระทั่งบัดนี้ (วิเชียร กุลธัมภ์, 2525: 93)
 8. ประการสำคัญที่สุด คือ ท่านได้รับการครอบประสิทธิ์ประสาทให้เป็นประธานประกอบพิธีไหว้ครู
 9. ดนตรีไทย โดยมอบตำราโองการบูชาครูให้ (ศิลป์ ตราโมท, 2537: 35) นับเป็นความกรุณา
 10. อันยิ่งใหญ่ของครูท่านนี้ที่มีต่อครุมนตรี ตราโมท และสะท้อนให้เห็นว่า ครุมนตรี ตราโมท ถึงพร้อม
 11. ด้วยคุณวุฒิและคุณสมบัติเป็นที่ไว้วางใจของครูและศิษย์คนอื่น ๆ ที่จะสืบทอดหน้าที่อันยิ่งใหญ่ต่อไป

2.5.4 หลวงบารุงจิตร เจริญ (ธูป สาครวิไลย) (พ.ศ. 2421-2501)

ท่านรับราชการอยู่ในกรมพิณพาทย์หลวง กรมมหรสพ ได้รับการจัดให้เป็น
 12. หัวหน้าวงพิณวงที่ 4 และเป็นครูสอนวิชาดนตรีแก่ข้าราชการพวกเข่าโดยทั่วไป พวกวัยรุ่นของ
 13. กรมพิณพาทย์หลวงดูเหมือนจะไม่มีใครเลยที่จะมิได้เป็นศิษย์ของท่าน เครื่องดนตรีที่ท่านถนัดและ
 14. ชำนาญมากคือ ม้องวงใหญ่ สามารถบรรเลงทั้งเพลงหมูและเพลงเดี่ยว บากจะหาผู้เทียบเคียงได้
 15. ในสมัยรัชกาลที่ 6 และยังเป็นผู้ที่จดจำเพลงได้แม่นยำอันเป็นลักษณะศิลปินที่มีความสามารถและ
 16. เชี่ยวชาญ สมัยหนึ่งกรมศิลปากรจัดแสดงละครเรื่องสุวรรณหงส์ ดอนกุ่มภณฑ์ถวายม้า ต้องใช้เพลง
 17. กระหนะประกอบการแสดง ซึ่งเป็นเพลงที่นับว่ายากและมีผู้จดจำได้ไม่กี่คน แต่ท่านก็สามารถ
 18. ถ่ายทอดได้อย่างถูกต้อง ท่านมีคำกล่าวที่ศิษย์ยึดถือเป็นคำสอนสำคัญเกี่ยวกับการเป็นนักดนตรีไทย
 19. ที่ดี คือ "เป็นคนม้อง ต้องพกเงิน (เพลง) ไว้ให้เค็มสองกระ เป้า เพื่อให้พรรคพวกหีบขี้มูให้"
 20. คนม้องจึงต้องได้เพลงมากและจำเพลงแม่นยำเพื่อเป็น "หลัก" ให้แก่ผู้บรรเลงเครื่องอื่น ๆ ในวง
 21. เพราะขณะบรรเลง ผู้บรรเลงจะคอยฟังเนื้อเพลงที่ม้องวงใหญ่อยู่ตลอดเวลา ผู้ใดจะเล่นโลกโผน
 22. พลิกแพลงอย่างไรก็ต้องเกาะอยู่กับเนื้อเพลงซึ่งเป็นท่านองม้องวงใหญ่ ผู้ที่ม้องวงใหญ่จึงนับว่าสำคัญ

หลายคนหนึ่ง ท่านมีศิษย์ทางฆ้องวงใหญ่มากมาย สมัยกรมมหรสพก็มีครูมนตรี ตราโมท นายทองขาว บุษย์ทัศนะ นายฟุ้ง วิชเวช เป็นต้น (มนตรี ตราโมท, 2523: 9-14) สมัยที่ท่านสอนที่ โรงเรียนนาฏศิลป์ก็มี นายสงบศึก ธรรมวิหาร นายสิริชัยชาญ พักจำรูญ เป็นต้น

2.5.5 พระพิณบร เลงราช (แยม ประสานศัพท์) (พ.ศ. 2408-2480)

ท่านเป็นน้องชายของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) มีความสามารถเล่นพิพาทย์ได้รอบวง ที่ชำนาญมากที่สุดคือเครื่องหนังทุกชนิด ท่านได้ทำหน้าที่ตีกลองประจำวงพิพาทย์หลวง กรมมหรสพ ตลอดมา สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช โปรดปรานฝีมือตีกลองของท่านมาก และท่านได้ถ่ายทอดวิชานี้ไว้ให้แก่ศิษย์ในกรมมหรสพและกรมศิลปากรหลายคน (พูนพิศ อมาตยกุล, 2532: 186) ครูมนตรี ตราโมท ก็ได้เรียนกลองแยกจากท่านด้วย

2.5.6 พระพาทย์บร เลงรมย์ (พิมพ์ วาทิน) (พ.ศ. 2420-ไม่ทราบปีที่ถึงแก่กรรม)

ท่านเป็นนักดนตรีในกรมมหรสพ เป็นศิษย์ของพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ทำหน้าที่เป็นคนตีระนาดทุ้ม และเป็นครูสอนประจำด้วย อีกทั้งยังได้สอนระนาดทุ้มแก่ครูมนตรี ตราโมทด้วย ฝีมือการเคียวระนาดทุ้มเพลงพญาโศกของท่านเป็นที่ยอมรับของทุกคนที่เคยได้ฟังว่ายอดเยี่ยมโดยเฉพาะผู้ที่เคยอยู่ในวังจันทร์ ต่อมาท่านได้เปลี่ยนไปทำหน้าที่คนตีเครื่องหนังปรากฏว่ามีฝีมือดีมาก เป็นที่เคารพนับถือทั่วไป (พูนพิศ อมาตยกุล, 2532: 185-186)

2.5.7 ครูหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) (พ.ศ. 2424-2497)

ท่านเกิดในตระกูลนักดนตรีที่จังหวัดสมุทรสงคราม ได้ยินเสียงตีต่อเพลงกันตั้งวันจนท่านจำได้ ท่านตีฆ้องวงใหญ่ได้เองตั้งแต่อายุ 3 ขวบ จากนั้นก็ไม่เคยหัดหรือเล่นดนตรีอีกเลยจนกระทั่งอายุได้ 11 ขวบ ครบอายุโกนจุก ในงานโกนจุกมีพิพาทย์มาบรรเลงหลายวง ล้วนแต่ผู้มีฝีมือ ท่านจึงได้เกิดมีใจรักเริ่มฝึกหัดตั้งแต่นั้นมา ไม่ช้านักฝีมือระนาดเอกของท่านเป็นที่เลื่องลือไปตลอดแม่น้ำบางช้าง เพชรบุรี และราชบุรี (จีน ศิลปบรรเลง, 2517: 25) ครั้นอายุได้ 19 ปี ได้แสดงฝีมือเคียวระนาดเอกถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่ตำบอง ราชบุรี เป็นที่ต้องพระทัยมาก จึงทรงรับตัวเข้ามาไว้ที่วังบูรพาภิรมย์หรือเรียกกันทั่วไปว่าวังบูรพา ได้ทำหน้าที่จางวางมหาดเล็ก และเป็นครูสอนดนตรีให้นักดนตรีวังบูรพาด้วย สมัยนั้นท่านประชันระนาดกับผู้ใดก็ชนะ ชื่อจางวางศรจึงเลื่องลือเป็นที่รู้จักทั่วไป ท่านมิเพียงแต่เล่นดนตรีได้ทุกประเภท แต่ยังจำเพลงแม่น มีปฏิภาณดีเยี่ยม และสามารถค้นคิดประดิษฐ์เพลงได้อย่าง

ไพเราะรวดเร็วและมีแนวทางแปลก ๆ ออกไป เป็นต้นคำรับแห่งเพลงกรอนที่มีลีลาอ่อนหวาน เช่น เขมรเลียนนคร เขมรพวง ฯลฯ เป็นต้นคำรับการเปลี่ยนแปลงเพลงเป็นทางต่าง ๆ ได้แก่ เพลง พราหมณ์ตีต๋นน้ำเต้า เพลงไอ้ต่าง ๆ ฯลฯ เป็นต้นคำรับการตีบวขิม 7 ตัว และตีบวระนาดเอก 2 รวง เป็นต้นกำเนิดวิธีการตีระนาดแบบสะบัด ขยี้ รัว กวาด กรอ แบบพิสดารต่าง ๆ เป็นผู้นำ อังเกตุของชวามาคิดแปลงใช้บรรเลงในไทยเป็นคนแรก เพลงที่ท่านแต่งไว้มีมากกว่า 300 เพลง ท่านได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เป็น "หลวงประดิษฐไพเราะ" ในปีพ.ศ. 2468 เพราะคิดทางเปลี่ยนเพลงต่าง ๆ สำหรับละครของ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เมื่อคราวเปิดประตูน้ำท่าหลวง ถึงแม้ว่าเวลานั้นท่านยังมิได้รับราชการใน รัชกาลของพระองค์ (จีน ศิลปบรรเลง, 2517: 27)

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ท่านเป็นผู้ถวายการสอนดนตรีไทยแก่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เป็นผู้กราบบังคมทูล แนะนำวิธีการแต่งเพลงไทยตามหลักดุริยางค์ไทยจนทรงพระราชนิพนธ์เพลงได้ คือ เพลง ราตรีประดับดาวเถา เขมรละออองค์ และโหมโรงคลื่นกระทบฝั่ง

ครุมนตรี ตรีโหมท เคารพนับถือครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ในฐานะครูที่กล้าจมาตั้งแต่ฝึกหัดปีพาทย์ที่สุพรรณบุรีได้พิเศษ เพราะได้ใช้ทางเพลงไอ้ลาวของท่าน และทางเพลงเขียดจีนของบิดาท่านมาบรรเลงอยู่เสมอ เมื่ออยู่ในกรมมหรสพ ก็นำเพลงของท่านมาบรรเลงเป็นประจำหลายเพลง เช่น เขมรเลียนนคร เขมรพวง พราหมณ์ตีต๋นน้ำเต้า เป็นต้น เมื่อครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงประดิษฐไพเราะแล้ว มีงานที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าไปตีระนาดเอกร่วมวงกับข้าราชการในกรมมหรสพอยู่เสมอ และทุกครั้งท่านจะต้องเลือกครุมนตรี ตรีโหมท เป็นผู้ตีระนาดทุ้ม โดยปรกติกการแสดงโขนละครมักจะมีร้องเพลงให้ปีพาทย์รับเพลงละหลาย ๆ คำ หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ชอบเปลี่ยนท่านองรับเป็นทางต่าง ๆ เพื่อไม่ให้ซ้ำกันเลย เวลาที่ท่านจะเปลี่ยนท่านองเป็นทางอย่างไร ท่านจะกระซิบบอกครุมนตรี ตรีโหมท ก่อน ซึ่งครุมนตรี ตรีโหมท ก็สามารถบรรเลงได้สอดคล้องตามความประสงค์ทุกครั้ง เป็นที่พอใจของครุมาก (มนตรี ตรีโหมท, 2524: 46)

เมื่อพระยาประสานดุริยศัพท์ (แปลก ประสานศัพท์) ได้ถึงแก่อนิจกรรม ในปีพ.ศ. 2467 และทอสันรัชกาลที่ 6 แล้ว หลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้เข้า

มารับราชการในกรมพิพาทย์และโขนหลวง กองมหรสพ กระทรวงวัง ครุมนตรี ตราโมท จึงได้
โกสลิชิต เป็นศิษย์ของท่านเต็มตัวตั้งแต่นั้น และได้ศึกษาการแต่งเพลงต่าง ๆ ได้รับความรู้จาก
ครูท่านนี้มากเหมือนกัน เพราะท่านเป็นผู้แต่งเพลงที่ร้องไว้มาก แล้วก็ยังมีแนวทางแปลก ๆ ออกไป
(มนตรี ตราโมท, 2530: 27) ท่านได้สอนและแนะนำอย่างอารมณ์ดีเสมอ ไม่เคยคว่ำหรือลงโทษ
เลย ท่านเชื่อความสามารถและไว้วางใจมาก เช่น การแสดงละครของคณะบ้านสามเสนของ
เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ซึ่งพิพาทย์ที่บรรเลงเป็นวงของท่าน และท่านจะต้องตีระนาดเป็นประจำ
ภายหลังท่านก็ได้มอบให้ครุมนตรี ตราโมท เป็นผู้ตีระนาดแทนท่าน (มนตรี ตราโมท, 2524: 47)

ในราวปีพ.ศ.2470 ที่บ้านเดิมของหลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง)
ท่านบอกว่า ท่านจะแต่งเพลงเขมรเหลือองแบบเพลงเรือ ซึ่งไม่เหมือนกับแบบที่ร้องกันทั่วไป
บรรดาศิษย์ต่างก็เข้าประจำวง ครุมนตรี ตราโมท ซึ่งสมัยนั้นใช้ชื่อว่า "บุญธรรม" ได้ร่วมแต่ง
เพลงกับท่านด้วย ดังที่ครุมนตรี ตราโมท (2524: 47) เล่าว่า

...ท่านเริ่มแต่งและตีระนาดเอกต่อให้ศิษย์ที่ละวรรค ท่านแต่งไปได้ประมาณ 2-3
จังหวะ ก็หันมาบอกข้าพเจ้า "บุญธรรมต่อหิชิ" ข้าพเจ้าลงไปพักหนึ่ง แล้วจึงปฏิบัติ
ตามคำสั่ง โดยแต่งเพลงเขมรเหลือองนั้นต่อจากที่ท่านแต่ง บอกท่านองให้แก่พวกที่ตี
เครื่องดนตรีอยู่นั้นต่อไป บางตอนท่านก็เข้ามาแต่งต่อของท่านเองต่อจากที่ข้าพเจ้า
แต่งไว้ และแล้วก็ส่งไม้ระนาดให้ข้าพเจ้าแต่งต่อจากของท่าน สลับกันอยู่อย่างนี้
จนจบเพลง แล้วท่านก็ตั้งชื่อเพลงนี้ว่า "เพลงขอมทอง" ดังที่ปรากฏอยู่ในบัดนี้...

หลวงประดิษฐ์ไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) เป็นครูที่สมองไว คิดทำสิ่งใดก็
จะให้สำเร็จทันใจ ในราวพ.ศ. 2476 ครั้งหนึ่งท่านได้นำเพลงซึ่งได้มาจากเขมร ชื่อ "นกเขา"
มาแต่งเป็นอัตรา 3 ชั้น และตัดลงเป็นชั้นเดียว เมื่อรวมบรรเลงกับของเก่าก็เป็นเพลงเถา
ตั้งชื่อว่า เพลงนกเขาขะแมร์ ในตอนที่ท่านจะแต่งท่านองร้อง ท่านได้ขอให้ครุมนตรี ตราโมท
ช่วยแต่งบทร้องให้ ดังที่ใช้ร้องกันอยู่โดยทั่วไป อีกครั้งหนึ่ง ท่านได้เรียกครุมนตรี ตราโมท
ไปต่อเพลงเดี่ยวลาวแพนทางเมืองใหญ่ ท่านต่อให้จนจบในตอนบ่ายวันนั้น และในคืนวันนั้นเอง ท่าน
ก็เรียกให้ไปเดี่ยวเพลงนี้ในงานพิธีสมวารพระศพ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยา
ภาณุพันธุวงศ์วรเดช ที่วังบูรพาภิรมย์ ซึ่งครุมนตรี ตราโมท ก็สามารถแสดงได้โดยไม่มีผิดพลาด
(มนตรี ตราโมท, 2524: 47)

ครูมนตรี ตราโมท ศึกษาการดนตรีกับครูท่านนี้โดยส่วนมากท่านมิได้ชี้แจงบอกกล่าว หากแต่ท่านได้กระทำให้ครูมนตรี ตราโมท จดจำเอาเอง และครูมนตรี ตราโมท ก็ได้สืบทอดความรู้เหล่านี้ไว้ได้อย่างดี ดังเช่น เมื่อพ.ศ. 2480 ครูมนตรี ตราโมท (2524: 47) จะต้องบรรจุนและปรับเพลงประกอบละครของกรมศิลปากร เรื่อง มโนห์รา ในตอนที่นางมโนห์ราจะต้องรำบูชายัญ ท่านพิจารณาว่าเพลงเร็ว สำเนียงแขกเพลงหนึ่งที่ครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ได้แต่งไว้สำหรับบรรเลงต่อในเพลงเรื่องแขกไทร ซึ่งเกือบจะไม่มีใครรู้จักแล้วนั้น สามารถเปลี่ยนเครื่องประกอบจังหวะมาเป็นโทนและกลองชาตรีได้ จังหวะและลีลาที่เหมาะสมที่จะรำในตอนนี้ ท่านจึงนำเพลงนี้มาบรรจุให้นางมโนห์รารำ ตั้งชื่อว่า แขกบูชายัญ เพราะเดิมมิได้ตั้งชื่อไว้ และเมื่อพ.ศ. 2500 ท่านทำหน้าที่บรรจุนและปรับเพลงประกอบละครเรื่อง รดเสน ตอนรดเสนเลือกจับม้า ท่านได้นำเพลงตอนท้ายของด้อมค้ายของครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ซึ่งมีได้ตั้งชื่อไว้ มาบรรจุเป็นระบำม้า โดยเพิ่มเติมวรรณำขึ้นต้นและตอนม้าสำคัญออกเพื่อให้เหมาะแก่การแสดง ตั้งชื่อว่า เพลงม้าโขก ทั้งสองเพลงดังกล่าวเป็นที่นิยมเล่นกันแพร่หลายสืบมาจนบัดนี้

ความกรุณาที่ยิ่งใหญ่ที่ครูมนตรี ตราโมท ได้รับจากครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ก็คือ การครอบประสิทธิ์ประสาทให้ครูมนตรี ตราโมท เป็นคนแรกเพื่อทำหน้าที่ผู้ประกอบพิธีไหว้ครูดนตรีต่อไป เมื่อปีพ.ศ. 2484

2.5.8 ครูพิทลิกจำ

นอกจากครูที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ครูมนตรี ตราโมท ยังมีครูอื่น ๆ อีกหลายคน ที่เรียกว่า "ครูพิทลิกจำ" ซึ่งครูมนตรี ตราโมท (2530: 27) กล่าวไว้ในการอภิปรายเรื่อง ชีวิตและผลงานของศิลปินแห่งชาติ เมื่อวันที่ 29 พฤษภาคม 2529 ความตอนหนึ่งว่า

...การศึกษาศิลปะ ผมไม่ใช่มีครูแต่เท่านั้น ผมยังมีครูที่แม้จะไม่ใช้ระดับชาติก็มี คือผมเพียงแต่เข้าใจว่า จะเกิดจากผจญเคราะห์ดีที่ผมรู้จักว่าอะไรดีเท่านั้นแหละ ผมก็เก็บความคิดจากที่ได้อิน ที่เรียกว่า ครูพิทลิกจำ ผมได้มาก คือ แม้แต่รุ่นเดียวกันหรือแม้แต่ผู้มีฝีมือที่ไหน เขาทำอะไรมีดีตรงไหน ผมจำเขา ผมก็ถือว่าเขาเป็นครูเหมือนกัน...ผมเป็นคนที่ชอบเก็บเท่านั้น เมื่อผมเกิดจะต้องเป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้นมาบ้าง ผมก็เลือกเก็บเอาของดีเหล่านั้นมา นั่นเป็นต้นทางสำหรับเอามาใช้เป็นเครื่องที่จะ

สร้างสรรค์เท่านั้นเอง ไม่ใช่เอารูปนี้จากครูนี้ ครูนั้น ไม่ใช่เก็บอย่างนั้น คือ เอาความคิดต่าง ๆ ที่เป็นแนวคิด...

จะเห็นได้ว่า คติของนักดนตรีไทย ครูกับศิษย์แม้ไม่รู้จักกันก็เป็นครูเป็นศิษย์ได้ หากเรานำเพลงของท่านมาบรรเลง หรือจดจำท่านเอง กลเม็ดเด็ดพรายต่าง ๆ ของท่านมาใช้ ก็นับว่าท่านเป็นครูหลักของเราแล้ว ครูมนตรี ตราโมท เป็นผู้โชคที่ได้พบครูบาอาจารย์ที่ล้วนแล้วแต่มีชื่อเสียงเลื่องลือเป็นเลิศในด้านต่าง ๆ ประกอบกับเป็นผู้มีสติปัญญาดี จดจำแม่นยำ และรู้จักเลือกเก็บแต่สิ่งที่ดี ท่านจึงสามารถรับถ่ายทอดหรือสั่งสมความรู้ไว้ได้เป็นอันมาก และยังพัฒนาสร้างสรรค์ผลงานสืบต่อเป็นสมบัติของชาติไว้มากมาย ดังจะได้กล่าวต่อไป

2.6 ผลงานสำคัญในด้านต่าง ๆ

ครูมนตรี ตราโมท เป็นครูดนตรีไทยที่สร้างผลงานหลากหลายรูปแบบอย่างต่อเนื่อง ล้วนแต่มีคุณภาพสูง เป็นที่นิยมแพร่หลายทุกยุคทุกสมัย ดังนี้คือ

งานด้านการประพันธ์ เพลงไทยและสากล

ในปี พ.ศ. 2463 ครูมนตรี ตราโมท อายุ 20 ปี ได้เริ่มแต่งเพลงแรก คือ เพลง ต้อยตรีง 3 ชั้น ท่านเล่าว่า (อ้างถึงใน อัมพร สิมสร, 2533: 26)

เรื่องแต่งเพลงนี้ ผมว่าเป็นเรื่องแต่ละคน ผมเขียนเพลงแรกนี้ตั้งแต่ พ.ศ. 2463 แต่เรายังเด็ก ไม่มีชื่อเสียงอะไร ผมก็เลยไม่กล้าบอกใคร กลัวจะไม่มีใครยอมเล่นเพลง ก็ขอให้ครูดนตรีมีชื่อท่านหนึ่งมาใส่ชื่อว่าจะช่วยแต่ง ปรากฏว่ามีคนเอามาเล่น และชอบกัน เราก็เกิดกำลังใจ แล้วก็แต่งเรื่อยมา...

ครูดนตรีที่ท่านใส่ชื่อร่วมแต่งตัวนั้น คือ หมื่นประคมเพลงประสาน (ใจ นิคมผลิน) แม้จะแต่งเป็นเพลงแรก แต่ก็เป็นที่นิยม วงหลวงก็จำเอาไปบรรเลง แสดงว่าท่านมีความสามารถในการประพันธ์เพลงตั้งแต่อายุเพียง 20 ปีเท่านั้น ภายหลังจากได้แต่งเพลงพม่าเห่ (เถา) เป็นเพลงที่ 2 และเพลงอื่น ๆ ตลอดมา รวมแล้วไม่ต่ำกว่า 200 เพลง เพลงที่ได้รับความนิยม

แพร่หลายแต่ละประเภทมีดังต่อไปนี้ (มนตรี ตราโมท, 2538ค: 7-11)

เพลง 3 ชั้น เช่น ค้อยครึ่ง เขมรปิ่นแก้วทางสิทวา จระเข้หางยาวทางสิทวา เทพนม เทพโสยาสน์ พญาสี่เสา สร้อยสน พม่าห้าท่อนทางดึกดำบรรพ์ โหมโรงจับไม้บัวเกาะวี่ โหมโรง รัตนโกสินทร์ โหมโรงมหाराช โหมโรงเทิดสรร. โหมโรงเอื้องคำ โหมโรงเกษมศรี ฯลฯ

เพลงเถา เช่น กล่อมนาฮี ขอมทรงเครื่อง ขอมเงิน โสมส่องแสง แขกค้อยหม้อ เขมรเหลือง แขกอะหวัง พม่าเห่ จีนหน้าเรือ มอญรำดาบ ภูมริน สมโภชพระนคร เทพสมภพ ฯลฯ

เพลงร้องสอดคนตรี หรือเพลงดนตรีประวัติศาสตร์ เช่น เพลงพยายาม ขอมสุวรรณ ไทยครอง ไทยมุง ไทยใหญ่ ไทยลานช้าง ไทยสิบสองจุไท ไทยอาหม น่านเจ้า สิบสองจุไท ขุนบรม ลานนา 1 ลานนา 2 ละว้า ฯลฯ

เพลงระบำ เช่น ระบำเรืองอรุณ ระบำนพรัตน์ นกเขมาะราปี ไกรลาสสำเร็จ ม่านมงคล อัสวาลิลา มยุราภิรมย์ มฤคระเริง บันเทิงกาสร กุญชรเกษม ระบำดอกไม้บูชาครู ระบำดอกไม้ 5 ชุค ทำนองเพลงร่ำวงมาตรฐาน 6 เพลง (งามแสงเดือน รามาชิมารา ชาวไทย คินเดือนหงาย ดวงจันทร์วันเพ็ญ และดอกไม้ของชาติ) ฯลฯ

เพลงเดี่ยว เช่น เดี่ยวระนาดทุ้ม เพลงอาเฮีย เดี่ยวจิม เพลงลาวแพน เดี่ยวจะเข้ เพลงจีนแสด แขกมอญ ดวงพระธาตุ เดี่ยวม้องเล็ก เพลงเขินอก กราวโน ฯลฯ

เพลงในแบบเขียน แต่งเฉพาะบทขับร้อง มี 10 เพลง คือ เพลงหนีเสือ สร้อยสนตัด ลาวสมเด็จ ลาวเจริญศรี สิงโตเล่นหาง สาลิกาเขมร พม่าเห่ ลาวดำเนินทราย เต่ากินผักบึง และสมิงทอง

เพลงเบ็ดเตล็ด เช่น เพลงเสมอพม่า เสมอลาว เสมอแขก โลมมอญ โอดจีน โอดลาว เพลงชื่นชมนุมกลุ่มดนตรี เพลงสังคีตสายใจไทย เพลงโหมพุดเดย ฯลฯ

เพลงที่แต่งขึ้นสำหรับใช้ร้องและบรรเลงในโอกาสพิเศษ เช่น เพลงพม่าไทยอริชฐาน (เมื่อคณะทูตสันถวไมตรีไปเยือนสหภาพพม่า ในปีพ.ศ. 2493) เพลงลาวไทยปณิธาน (เมื่อคณะทูตสันถวไมตรีไปเยือนประเทศลาวในปีพ.ศ. 2500) เพลงจีนไทยไมตรี (นำไปแสดงแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม ณ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนจีน ในปีพ.ศ. 2519 และ 2522) เพลงมิตรไมตรี ญี่ปุ่นไทย (แสดงต้อนรับนายกรัฐมนตรีญี่ปุ่นที่มาเยือนไทย ในปีพ.ศ. 2524)

เพลงไทยสากล เช่น เพลงวันรัฐธรรมนูญ เพลงวันชาติ เพลงวันปีใหม่ เพลงดอกไม้ เพลงตื่นเกิด เพลงร่วมวงใหญ่ลย์ เพลงในน้ำมีปลาในนามีข้าว เพลงกราวอาสา ฯลฯ

งานด้านการประพันธ์

โดยเหตุที่ครูมนตรี ตราโมท เป็นผู้รักการอ่านหนังสืออย่างมากและสนใจการประพันธ์ ตั้งแต่ยังเป็นนักเรียน เมื่อเข้ามาอยู่ในกรมสรรพศึกษาชั้นคว่ำจากหนังสือตำราภาษาไทย และกวีนิพนธ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะหนังสือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านจะสนใจมากเป็นพิเศษ หนังสือต่าง ๆ ท่านอ่านซ้ำหลายครั้งจนจำเรื่องราวได้ขึ้นใจ ท่านเล่าว่า หอสมุดและห้องสมุดต่าง ๆ ในสมัยนั้น ท่านเข้าไปอ่านหนังสือหมดทุกแห่ง อ่านจนจำได้ว่า หนังสือเล่มไหนเรื่องใดอยู่ที่ตรงไหนตู้ไหน เวลาเจ้าหน้าที่ผู้บริการเกิดสับสนในที่เก็บหนังสือบางเล่ม ท่านจะสามารถบอกได้ทันทีว่าเรื่องนั้น ๆ อยู่ที่ตรงไหน (ปัญญา นิติยสุวรรณ, 2525: 99)

ในราว พ.ศ. 2471 เป็นต้นมา มีวารสารออกมามากมาย เช่น เสนาศึกษา ศรีกรุง สารานุกรม เจริญมย์ เฉลิมวรุ เฉลิมชาติ รัตนโกสินทร์ ฯลฯ ซึ่งออกเป็นรายเดือนบ้าง รายปักษ์บ้าง รายสัปดาห์บ้าง บรรดานักประพันธ์ได้ผลิตทั้งเรื่องยาวและเรื่องสั้นออกมาสู่ผู้อ่านซึ่งเป็นการสนองอย่างหนึ่ง (มนตรี ตราโมท อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2538: 69) ในเวลานั้นมักจะลงบทประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ 3 บทบ้าง 2 บทบ้าง แล้วให้ผู้อ่านแต่งต่อส่งไป ใครต่อดีก็ให้รางวัล ครูมนตรี ตราโมท ได้ร่วมสนุกต่อส่งไปและมักจะได้รับรางวัล (ภาวาส บุนนาค, 2527 อ้างถึงใน พ้อ...ครู, 2539: 250) ต่อมาท่านจึงได้เขียน "บทกวี" และเรื่องสั้นส่งไปลงพิมพ์ บางทีก็ใช้นามจริงตามชื่อเดิมของท่านว่า "บุญธรรม ตราโมท" บางทีก็ใช้อักษรย่อ "บ. ตราโมท" และใช้ "มนตรี ตราโมท" หรือ "ม. ตราโมท" เมื่อได้เปลี่ยนชื่อแล้ว ส่วนนามปากกาที่ท่านใช้มานานคือ "อัจฉรพรหม" ภายหลังได้มีการรวบรวมบทประพันธ์ของท่านไว้ในหนังสือชื่อ "หลายรส"

ตัวอย่างผลงานกวีนิพนธ์และเรื่องสั้นของท่านซึ่งได้ลงพิมพ์เผยแพร่มีดังนี้

ชื่อ เรื่อง	ประเภท	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์
คณิงรัก	โคลงกลบทซึ่งประสาธนา ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้	เจริญมย์	2469
4 นาฬิกา	บทละครพูดคำโคลง	เจริญมย์	2469
เปื้อนสมุทรสงคราม	โคลงสี่สุภาพ (โคลงเรื่องยาวที่สุด)	เจริญมย์	2470
นักรบเมืองเก็	เรื่องสั้น	เจริญมย์	2471
นักประพันธ์เก็	เรื่องสั้น	เจริญมย์	2471

ชื่อ เรื่อง	ประเภท	ชื่อหนังสือ	ปีที่พิมพ์
นักปราชญ์เก็	เรื่องสั้น	เจิงรมย์	2471
กวีพิศดาร	โคลงกลบทพรหมพิศดาร ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้	เฉลิมชาติ	2472
นักมวยเก็	เรื่องสั้น	บางกอกการเมือง	2474
ปุษนิยวาร	วสันตดิถีฉันท 14	นารีนารถ	2475
เป็กรวง	ร่าย	วรรณคดีสาร	2485
ดวงจันทร์	โคลงกลบทสักวา ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้	วรรณคดีสาร	2486
แสงตะวัน	โคลงกลบทฉับ ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้	วรรณคดีสาร	2486
หยาดฝน	โคลงกลบทสาลินี ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้	วรรณคดีสาร	2486

ครูมนตรี ตราโมท ได้แต่งโคลงไว้มากมายหลายประเภท และท่านยังได้คิดบัญญัติโคลงกลบทขึ้นใหม่คือ โคลงกลบทฉับ อ่านเป็นกาพย์ฉับ ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้ และโคลงกลบทสาลินี อ่านเป็นฉันทสาลินี ถอดเรียงเป็นโคลงสี่สุภาพได้เช่นเดียวกัน บทกวีนิพนธ์เรื่องยาวที่ท่านประพันธ์ไว้คือ ลิลิตอหฺร่นราชธรรม ลงพิมพ์เป็นตอน ๆ ในหนังสือวรรณคดีสารของสมาคมวรรณคดีแห่งประเทศไทย ผลงานชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่งคือ กาพย์จับไม้พระเศวตสุรคชาธาร ทูลเกล้าฯ ถวายในพระราชพิธีสมโภชพระเศวตสุรคชาธารเมื่อปีพ.ศ. 2511 ได้รับพระราชทานของบุหรีมุก มีพระปรมาภิไธยภ.ป.ร. อีกชิ้นหนึ่งคือบทร้อยแก้วสดุดีเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งจารึกไว้ที่ฐานพระเจดีย์บุษยหัตถี อนุสรณ์สถานดอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี

นอกเหนือจากงานกวีนิพนธ์ต่าง ๆ แล้ว ท่านได้แต่งบทละครวิทยุอีกจำนวนมาก (ตั้งรายละเอียดในบทที่ 3 และบทที่ 7) ส่วนบทละครโทรทัศน์ก็มีหลายเรื่องสำหรับให้นักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์ กรมศิลปากร แสดงออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์กองทัพบก ในรายการนาฏกรรมไทย เช่น เรื่องพระเจ้าสายน้ำผึ้ง มโนห์รา สีกแก้กั๊ก เป็นต้น

นอกจากนั้น ท่านได้เขียนตำราวิชาการ บทความ เกี่ยวกับนาฏดุริยางคศิลป์ไว้มากมาย ซึ่งได้รับการพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ตำราที่จัดพิมพ์รวมเป็นเล่ม ได้แก่ ดุริยางคศาสตร์ไทยภาควิชาการ ศัพท์สังคิต การละเล่นของไทย ไม้ตเพลงไทย เป็นต้น บทความที่เขียนลงในสารานุกรม ได้แก่ เรื่องดนตรีไทย นาฏศิลป์ไทย ดนตรีไทยภาคกลาง เป็นต้น (ตั้งรายละเอียดในบทที่ 7)

งานด้านการสอนในฐานะอาจารย์พิเศษ

นอกจากทำงานประจำที่กรมศิลปากรแล้ว ท่านยังได้รับเชิญเป็นอาจารย์พิเศษ สอนวิชาต่าง ๆ ทางด้านทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับนาฏดุริยางคศิลป์ อาทิ การประพันธ์เพลงไทย บัลเลตของไทย ในวิทยาลัยนาฏศิลป์และมหาวิทยาลัยหลายแห่ง ได้แก่ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยศิลปากร (ดังรายละเอียดในบทที่ 4)

ที่เป็นเกียรติสูงสุด คือ เป็นผู้ถวายการครอบสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เพื่อทรงเริ่มฝึกหัดศิระนาถเอก ณ บ้านปลายเนิน ในปีพ.ศ. 2528 และได้ถวายการครอบทางด้านนาฏศิลป์ เพื่อทรงเริ่มฝึกหัดนาฏศิลป์ ในปี พ.ศ. 2536 รวมทั้งถวายคำแนะนำทางด้านดุริยางคศิลป์ คีตศิลป์ นาฏศิลป์ และวรรณศิลป์ด้วย

2.7 เครื่องราชอิสริยาภรณ์และรางวัลเกียรติยศ

กรมดนตรี ตรีโมท ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เหรียญราชอิสริยาภรณ์ ได้รับรางวัลเกียรติยศ ตลอดจนได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณมากมายหลายด้าน เช่น

16 กุมภาพันธ์ 2514 ได้รับพระราชทานเหรียญคุณงามาลา เข็มศิลปวิทยา ที่ตำแหน่ง จิตรลดาโรธาน

พ.ศ. 2523 ได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

23 มิถุนายน 2524 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็นราชบัณฑิต แผนกจิตรศิลป์ สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน ต่อมาภายหลังได้เป็นราชบัณฑิตที่ปรึกษา

9 กรกฎาคม 2524 ได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

15 กรกฎาคม 2526 ได้รับพระราชทานปริญญาศิลปศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร

พ.ศ. 2528 ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติคุณเป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (ดนตรีไทย)

พ.ศ. 2529 เป็นนักวิจัยดีเด่น สาขาปรัชญา (คีตศิลป์) ของสภาวิจัยแห่งชาติ

พ.ศ. 2530 ได้รับรางวัล ASEAN Awards Culture Communication & Literary Works (ASEAN) สาขา Performing Arts

5 ธันวาคม 2530 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มหาวชิรมงกุฎไทย

พ.ศ. 2531 เป็นบุคคลดีเด่นของชาติ สาขาศิลปะ (ด้านดนตรี)

15 กุมภาพันธ์ 2535 ได้รับพระราชทานรางวัลพระแก้วทองคำ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในฐานะผู้ประพันธ์คำร้องบทเพลงเพื่อขับร้องทำนองเพลงไทยเดิมและคำร้องในบทละครไทย

5 ธันวาคม 2535 ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ มหาปรมาภรณ์ช้างเผือก (ม.ป.ช.) ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดที่ท่านได้รับ

2 เมษายน 2537 เป็นผู้อนุรักษ์มรดกไทยดีเด่น

2.8 ชีวิตครอบครัว

ครุมนตรี ตราโมท ได้สมรสกับภรรยาคนแรก ชื่อ ลิ่นจี่ บุรานนท์ เมื่อพ.ศ. 2474 มีบุตร 2 คน คือ นายฤทธิ ตราโมท และนายศิลป์ ตราโมท เมื่อภรรยาคนแรกได้ถึงแก่กรรมในปีพ.ศ. 2478 ท่านได้สมรสใหม่กับนางสาวพูนทรัพย์ นาฎประเสริฐ ในปีพ.ศ. 2479 มีบุตรธิดา 2 คน คือ นางคนตรี ตราโมท และนายญาติ ตราโมท

2.9 บั้นปลายชีวิต

ในวันที่ 17 มิถุนายน 2538 คณะศิษย์ร่วมกันจัดงานฉลองวันเกิดครบรอบ 95 ปี ให้แก่ท่าน หลังจากนั้นไม่นานนัก ท่านได้เข้ารับการรักษาตัวที่โรงพยาบาลนนทเวช และถึงแก่อนิจกรรม เมื่อวันที่ 6 สิงหาคม 2538 ด้วยโรคหัวใจล้มเหลว

การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของครุมนตรี ตราโมท ครั้งนี้ มิใช่เป็นเพียงการสูญเสียบุคคลสำคัญที่มีชื่อเสียงยิ่งใหญ่ของวงการศิลปะเท่านั้น แต่นับได้ว่าเป็นการสูญเสียทรัพยากรบุคคลที่สูงค่าของชาติไปอย่างยากที่จะหาผู้ใดหรือสิ่งอื่นใดมาทดแทนได้